

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/СС 05/4-02 бр. 397/2- XVII/4
08.03.2016. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, одржаној 08.03.2016. године – на основу чл. 202. став 1. алинеја 14. и 15. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: СОЦИО-КОГНИТИВНИ АСПЕКТИ СЈЕЋАЊА НА РАТ: ИСКУСТВО САРАЈЕВА И ИСТОЧНОГ САРАЈЕВА, докторанда Алме Јефтић.

За ментора је одређен проф. др Драган Попадић.

Доставити:

1x Универзитету у Београду
1x Стручном сараднику за
докторске дисертације
1x Шефу Одсека за правне послове
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Војислав Јелић

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
<u>04/1-2 бр. 6/14</u>	
(број захтева)	
<u>8.03.2016.</u>	
(датум)	

ЗАХТЕВ
за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Социо-когнитивни аспекти сјећања на рат: искуство Сарајева и Источног Сарајева

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ психологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Алма (Синиша) Јефтић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање:

Универзитет у Сарајеву, Филозофски факултет, Одсек за психологију

Година дипломирања: 2007.

Назив мастер рада кандидата:

“Public Administration Reform in Bosnia and Herzegovina through Psychological Prism of Human Resource Management” („Реформа јавне управе у Босни и Херцеговини кроз психолошку призму управљања људским потенцијалима”

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена:

Центар за Интердисциплинарске постдипломске студије у Сарајеву, Универзитет у Сарајеву у сарадњи са Универзитетом у Београду и La Sapienza Универзитетом у Риму

Година одбране мастер рада: 2009.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници одржаној 8.03.2016.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА Проф. др Војислав Јелић
--	--

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Алма Јефтић

Име и презиме ментора: Драган Попадић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. Bizumic, B., Duckitt, J., Popadic, D., Dru, V., i Krauss, S. (2009). A cross-cultural investigation into a reconceptualization of ethnocentrism. *European Journal of Social Psychology*, 39:6, 871-899
2. Popadić, D, Pavlović, Z., Plut, D. (2013). Specifičnosti nastavničkih procena izraženosti učeničkog nasilja. *Zbornik za pedagoška istraživanja*, 45(1), 131-149
3. Popadić, D. i Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji: oblici i učestalost. *Psihologija*, 2, str. 309-328.
4. Popadić, D., J. Savić i S. Dimitrijević: Regional Research on Young People: Final report on research conducted in countries and regions of former Yugoslavia. Beograd, Altera, 2005.
5. Popadić, D.: *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju: UNICEF, 2009

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има

пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односно дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Војислав Јелић

**Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet - Odeljenje za
psihologiju**

**SOCIO-KOGNITIVNI ASPEKTI SJEĆANJA NA RAT: ISKUSTVO SARAJEVA I
ISTOČNOG SARAJEVA**

Nacrt teze 4

Doktorant:

Alma Jeftić, MA

Mentor:

Prof. Dr Dragan Popadić

1 Uvod

Sjećanje na određeni događaj ne sastoji se od „čitanja“ ili „predstavljanja“ doslovnog zapisa iz prošlosti, nego se radi o konstruktivnom procesu u kojem su manji i veći dijelovi informacija iz različitih izvora (perceptualni, kontekstualni, semantički, emocionalni detalji) ponovno kombinirani zajedno kako bi činili mentalnu rekonstrukciju prošlog iskustva (Conway, 2005). Zbog toga je pamćenje i sjećanje podložno različitim vrstama grešaka, iluzija i distorzija. Ipak, bitno je naglasiti kako postoji razlika između pamćenja i sjećanja, budući da se prvo odnosi na statičan proces prostog zapamćivanja, dok je drugo uvijek aktivni proces prizivanja ranije zapamćenih sadržaja (Zaromb et al., 2013).

Ipak, način na koji pamtimo događaje iz prošlosti umnogome ovisi od naših ličnih motiva, utjecaja sredine i pripadnosti toj sredini i/ili grupi. Conway (2001) je također smatrao kako je pamćenje pod utjecajem zahtjeva za koherentnošću između sjećanja i selfa. Ciljevi podstiču selektivno prisjećanje iz baze autobiografskog znanja i ti ciljevi su također utemeljeni u toj istoj bazi (Pashupati, 2001). Također, motivacione facete su pod utjecajem razgovora o sjećanjima koji služe kao ponavljanje postojećih uvjerenja ili dozvola za uvođenje novih uvjerenja (Thorne, 2000). Kroz razgovor o svojim ciljevima i uvjerenjima pojedinac dobiva podršku, negodovanje ili savjete od sredine, i na taj način oblikuje svoje kasnije djelovanje.

Prema tome, razgovor o prošlim iskustvima i događajima jedan je od procesa kroz koji se održava stabilnost ili omogućava promjena identiteta, kroz njegove različite nivoe i višestruke putanje. Međutim, i naš identitet također uslovljava način na koji pamtimo, odabiremo i prepričavamo događaje (Pashupati, 2001). Pamćenje i identitet su međusobno povezani, stoga je socijalno oblikovanje prošlosti proces tokom kojeg se self također socijalno oblikuje (Pashupati, 2001). Samim tim, razvojne promjene utječu na način odvijanja konstrukcije i konzistencije. Socijalna konstrukcija prošlosti kroz konverzaciju omogućava održavanje stabilnosti identiteta ili inkorporiranja promjena (Pashupati, 2001).

S druge strane, pristrasno skeniranje se odnosi na pristrasan odabir prošlih iskustava kako bi podržavala određenu prezentaciju i smatra se da uzrokuje prolaznu a ne trajnu promjenu (Rhodewalt, 1998). Ipak, prema Rhodenwaldu (1998), pristrasno skeniranje može rezultirati u dugotrajnim promjenama osnove znanja iz koje sjećanja mogu biti rekonstruirana i mogu utjecati na identitet. To je posebno vjerovatno ukoliko se određene prezentacije ponavljaju.

U osnovi, pamćenje se smatra mentalnim objektom koji omogućava pojedincu da upoznaje, zadržava i po potrebi priziva znanja koja se odnose na lična iskustva koja utječu na formiranje identiteta, stoga se posebna pažnja posvećuje razlikama koje postoje između individualnog i kolektivnog sjećanja. Koncept kolektivno pamćenje podrazumijeva način na koji jedna grupa pamti isti događaj (Halbwachs, 1950). Ponekad, individualna sjećanja mogu biti u sukobu sa kolektivnim reprezentacijama istog događaja, zbog čega različite subgrupe društva mogu na različite načine pamti i izvještavati o istim dešavanjima. Također, velika je razlika između direktno i indirektno doživljenog iskustva, zbog čega je značajan način na koji se određena iskustva prenose kroz generacije (Devine-Wright, 2008).

Iako posmatrano kao kognitivna struktura, pamćenje ima i socijalnu komponentu koju je naglašavao Bartlett (1932). On je među prvim uočio kako razgovor i rituali predstavljaju važne aspekte sjećanja. Također, naglasio je i značaj učešća u društvenim ili etničkim grupama kao važan, jer proces sjećanja sene odvija u vakumu, a zaboravljanje je povezano sa utjecajem emocija.

Budući da se prisjećanje doživljenog odvija u socijalnom okruženju, način na koji se razgovor odvija, kao i postojeće društvene norme koje postoje umnogome utječu na način na koji se doživljaji opisuju, prenose, ali i ponovno pamte te kao takvi ostaju u sjećanju pojedinca. Konstruktivistički pristup pamćenju podrazumijeva shvatanje da ljudi primjenjuju aktivne strategije zapamćivanja i prisjećanja informacija. Konstruktivistički orijentisani psiholozi ističu da je pamćenje konstrukcija koja integriše prošlo iskustvo sa novom informacijom, zbog čega rijetko predstavlja tačnu „kopiju“ originala. Ono je, u suštini, aktivna (*re*)konstrukcija koja je djelimično zasnovana na našem općem znanju i prethodnom iskustvu (Zlatanović, 2011). Pored toga, način na koji pojedinac o tim sjećanjima izvještava, kao i povratna informacija koju prima utječu na proces zadržavanja i formiranja ličnog pamćenja.

Glavni cilj ovog istraživanja je ispitati povezanost sjećanja na ratne događaje u BiH, nostalgije prema bivšoj Jugoslaviji i spremnosti na pomirenje između dvije generacijske grupe sa područja Sarajeva i Istočnog Sarajeva. S tim u vezi, analizirat će se četiri karakteristike pamćenja (prema D'Argembau i Van der Linden, 2008) i osam karakteristika master narativa prema Bar-Talu (2014) i način na koji su iste zastupljene u sjećanjima na ratne događaja kod ispitanika zavisno od njihove nacionalne pripadnosti (Bošnjaci i Srbi iz FBiH ili Srbi iz RS). Također, razlike između sjećanja kod ispitanika koji su direktno doživjeli događaje i onih koji su rođeni nakon što su se isti odigrali bit će ispitane i upoređene s ciljem analiziranja prenosa sjećanja kroz generacije i utjecaja sredine na iste. Velike sličnosti u načinu predstavljanja ratnih događaja između pripadnika istih entitetskih grupa bit će korištene s ciljem analiziranja procesa formiranja kolektivnih sjećanja i spremnosti na njihovo prenošenje kroz generacije.

1.2 Individualno i kolektivno pamćenje i sjećanje

1.2.1 Povezanost između autobiografskog pamćenja i individualnog i kolektivnog sjećanja

Povezanost između individualnog i kolektivnog sjećanja ima implikacije za autobiografsko pamćenje također, budući da se javni događaji i historijski datumi često koriste kao odrednica za događaje iz života pojedinca (efekat „življenja-u-historiji“) (Brown et al., 2009). Flashbulb pamćenja, efekat života u historiji i slični fenomeni ukazuju da kolektivna pamćenja socijalnih grupa mogu varirati u zavisnosti od toga da li je pojedinac bio rođen u trenutku odvijanja događaja ili se rodio tek po okončanju istog (direktni i indirektni doživljaj) (Zaromb, et al., 2014).

Lični doživljaj određenog historijskog događaja ili epohe može pospiješiti individualno pamćenje za ključne događaje koje će biti oblikovano i u zavisnosti od njihove pripadnosti određenoj društvenoj grupi, što stvara efekat kohorte kroz generacije (Schuman, Belli, & Bischooping, 1997; Schuman & Rodgers, 2004). Ipak, na taj način mogu nastati samo idiosinkratska prisjećanja koja su važna jedino pojedincu i koja on/ona ne dijele sa ostalim pripadnicima svoje grupe (npr., kada osoba pamti početak rata prema događaju iz vlastitog života – bratovoj ženidbi) (Zaromb, 2014).

Suprotno tome, pamćenje za događaje koji su se dogodili prije nego je pojedinac rođen kreira se kroz institucije kulture koje postoje u određenoj društvenoj grupi, kroz školu, medije, filmove i televizijske stanice, knjige i muzeje (Zaromb, et al., 2014).

Autobiografsko pamćenje je dinamično i konstruktivno (Schacter et al. 1998; Skowronski and Walker 2004). Prema Cohen-Mansfield i sar. (2010), autobiografsko pamćenje je „... podskup epizodičkih pamćenja ili svjesnih retrospektiva ličnih iskustava i događaja koje ljudi pamte tokom života“ (564). Osnovna uloga autobiografskog pamćenja se ogleda u sljedećem (Bluck i sar., 2005):

1. intrapersonalne funkcije selfa;
2. interpersonalne funkcije u društvenom okruženju, poput intimnosti i empatije;

3. može usmjeriti pojedinca na osmišljavanje dugoročnih planova koji su u skladu sa njegovim/njenim sjećanjima.

Autobiografsko pamćenje je eksplicitno i deklarativno (Nelson i Fivush, 2004) i jedna od njegovih osnovnih funkcija je uvjerenje da se događaj odigrao na način na koji ga se pojedinac i prisjeća (Brewer, 1996). Pored toga, ono zahtjeva integrativni sistem pamćenja, koji uključuje najmanje jedan tip vizuelnih slika, narativa i emocija (Rubin i sar., 2003). Emocije su komponenta autobiografskog pamćenja, koja se, za razliku od narativa i slika, nalazi izvan kognicije (Rubin, 1995.). Emocije imaju veliki utjecaj na autobiografsko pamćenje, budući da mogu usmjeriti pažnju na određene aspekte događaja, pri čemu su preostali aspekti zanemareni. Ljudi više vjeruju izvještajima svjedoka ukoliko su oni slikoviti i uključuju više detalja, čak i ako su ti detalji irelevantni za slučaj, dok senzorni detalji navode ljude na zaključivanje kako su zaista sudjelovali u nekom događaju, a ne samo razmišljali o njemu (Bell i Loftus, 1989.). Također, slikovitost narativa povećava emocionalnost, bliskost i neposrednost u komunikaciji, u poređenju sa apstraktnim rečenicama (Rubin, 1995.).

Autobiografsko pamćenje se također smatra jednim od obilježja ličnosti što podrazumijeva „informiranost o specifičnim sjećanjima na doživljeno, koja uključuju uvjerenja i vrijednosti o sebi i drugima“ (Cohen-Mansfield, 2010, 565).

Williams i sar. (2008) su definirali četiri osnovna tipa autobiografskih sjećanja:

1. biografska, koja sadrže informacije koje se odnose na to ko je osoba, gdje i kada je rođena/rođen itd. ;
2. kopije vs. rekonstrukcije, koja se odnose na nivo autentičnosti, pri čemu su kopije detaljna sjećanja a rekonstrukcije uključuju nove informacije i/ili nove interpretacije;
3. specifična vs. generička, gdje su specifična sjećanja vrlo detaljna, a generička nejasna i shematična;
4. učesnik vs. posmatrač, pri čemu prva podrazumijevaju direktno učešće u određenom događaju, dok se druga odnose na doživljaj iz perspektive „treće osobe“, ili promatrača.

U literaturi se može pronaći i treća vrsta autobiografskog pamćenja, zapamćeno vs. poznato, pri čemu se prvi oblik odnosi na sjećanja koja su rezultat ličnog iskustva, dok se drugo pripisuje vanjskom izvoru (Hyman i sar., 1998). Conway (2005) je smatrao kako autobiografska sjećanja sadrže dva tipa reprezentacija: autobiografsko znanje i epizodičko pamćenje. Autobiografsko znanje je organizirano u hijerarhijskoj strukturi počevši od apstraktnog do konceptualnog znanja, i vezano je uz specifičan događaj, što je i u skladu sa Tulvingovim (Tulving, 1993) shvatanjem autobiografskog pamćenja. Prema Conwayu su, također, životne priče najapstraktniji nivo autobiografskog pamćenja (2005). Nelson i Fivush (2004) su također smatrali kako autobiografska sjećanja pored kognitivnog imaju i socijalni aspekt budući da su uključena u društveni kontekst unutar socijalno-kulturološkog okruženja koje cijeni i podrazumijeva podjelu određenih formi i sadržaja. Na taj način su autobiografska sjećanja kreirana pod utjecajem društvenih interakcija, dogovora o tome šta se i kako može komunicirati (Pashupati, 2001), i normi i vrijednosti (Skowronski i Walker, 2004).

Bartlett je proveo mnogo eksperimenata da bi utvrdio načine na koje ljudi pamte različite vrste materijala. Pri tome je ispitanicima izlagao nepoznat ali strukturisan materijal, istražujući pamćenje (prisjećanje) lica, slika, jednostavnih crteža i niza različitih proznih tekstova (na primjer, narodnih priča sjevernoameričkih Indijanaca) (Zlatanović, 2011.). Na taj način je Bartlett ispitivao kako mentalni sklop ljudi utječe na njihovo kasnije prisjećanje zadatog materijala, naglašavajući pri tome svoju ideju da sjećanje (pamćenje) nije samo jedan relativno jednostavan psihički proces, nego da ima složenu strukturu i pod utjecajem je mnogih faktora, kao što su namjere osobe, njeno stanje uma i prethodno znanje, kontekst u kojem osoba treba da zapamti materijal, kao i strategije koje se koriste u zapamćivanju i prisjećanju (Bartlett, 1932/1972). Tako je zaključio da socijalni faktori

igraju značajnu ulogu u fenomenu prisjećanja, što ga je navelo da se posveti izučavanju specifičnih socijalnih utjecaja na ljudsko pamćenje i da svojim istraživanjem osvijetli neke probleme socijalne determinacije, usmjeravanja i modifikacije procesa pamćenja, odnosno sjećanja.

Bartlett je svojim eksperimentima postavio temelje i za proučavanje autobiografskog pamćenja kao glavnog oblika ljudskog pamćenja, prisjećanja lično doživljenih iskustava koja oblikuju priče o životu pojedinca. Prema njegovom shvatanju, ljudsko pamćenje češće je konstrukcija, odnosno rekonstrukcija, nego puka reprodukcija doživljenog (Zlatanović, 2004.). Bartlett je izgradio pristup ispitivanju pamćenja koji se zasniva na ključnom pojmu *scheme*. U njegovim eksperimentima, ispitanici su prilikom prisjećanja izloženih priča po pravilu vršili iskrivljavanje takvih priča, čineći to subjektivnim organiziranjem prisjećanja, tj., ispuštanjem detalja koji se nisu uklapali u njihova prethodno stvorena očekivanja ili *scheme*, kao i iskrivljavanjem drugih karakteristika. Greške koje su se javljale u obliku distorzija zbog nametanja ličnih i društvenih značenja navele su Bartletta da razvije koncepciju *scheme*, iako postoje tumačenja prema kojima je taj termin posudio od neurologa Henryja Hedda, koji je tim pojmom želio da predstavi način na koji ljudi poimaju mjesto svojih udova i tijela (Zlatanović, 2011.).

Bartlett je taj termin dosta pojednostavio shvativši ga kao organiziranu strukturu koja sadrži naše znanje i očekivanja u vezi sa nekim aspektom svijeta. Drugim riječima, ona predstavlja model nekog dijela našeg okruženja i iskustva, a njena primjena pomaže pojedincu da shvati, jer je u shemi akumulirano sve ono što on/ona zna o svijetu (Zlatanović, 2011.). Prema tome su teme koje prilikom sjećanja izvlačimo iz događaja često organizirane oko shema, mentalnih okvira ili organiziranih obrazaca misli o nekom aspektu svijeta (Bartlett, 1932/1972).

Na osnovu provedenih istraživanja, Bartlett je došao do sljedećih zaključaka (Zlatanović, 2011.):

1. samo mali broj primjera pamćenja je doslovno sjećanje;
2. u pamćenju pojedinac konstruiše osnovu jedne *scheme*, dok u zamišljanju on više ili manje slobodno spaja događaje i iskustva koji su stvorili nekoliko različitih shema;
3. kondenzacija, elaboracija i invencija su opće odlike našeg svakodnevnog pamćenja koje često uključuju miješanje iskustvenog „materijala“ koji pripada različitim shemama;
4. mehanizam ljudskog pamćenja zahtjeva organizaciju shemakoja zavisi od međusobnog odnosa želja, instinkata, interesovanja i ideala koji je osobena svakog pojedinca, što znači da pamćenje uvijek sadrži nešto lično za pojedinca.

Prilikom učenja novih sadržaja nastojimo da te sadržaje prilagodimo postojećim shemama a kada to nije moguće, pribjegavamo promjeni samih shema. Zbog nastojanja da se nova informacija uklopi u postojeću shemu, ona se često mijenja, što nekada neznatno, a nekada znatno mijenja i njen smisao. Prema Huntu (1993.), *scheme*, shvaćene i kao okviri ili skriptovi shvataju se kao skupovi integrisane informacije o raznim temama, zadržani u pamćenju, na koje se oslanjamo prilikom tumačenja nejasne i fragmentarne informacije iz koje se obična konverzacija – pa čak i kazivanje u pisanoj formi – sastoji.

Prisjećanje je pokušaj da se stekne osjećaj cjeline u kojoj se uvijek pojavljuje nešto što bi se moglo nazvati prirodom stava, pa je prema tome sjećanje „konstrukcija, stvorena uglavnom na osnovu ovog stava, a njen opći efekat je opravdanje tog stava“. (Bartlett, 1932/1972, 207). Sjećanje je prema tome rekonstruktivni proces, koji uključuje interpretacije i transformacije prvobitnog materijala koji je predmet pamćenja. Prema Bartlettovoj definiciji, sjećanje je imaginativna rekonstrukcija zasnovana na sveukupnom iskustvu pojedinca (Bartlett, 1932/1972). Rekonstrukcija također zavisi od prethodnog znanja i razlikuje se od osobe do osobe.

Bartlett je odbacio klasičnu „teoriju traga“, prema kojoj učenje i stvaranje podrazumijeva upisivanje izvjesnih tragova u mozgu koji kasnije omogućavaju prisjećanje (Zlatanović, 2011). Prema njegovom mišljenju, pamćenje, odnosno sjećanje, nije jednostavno oživljavanje utvrđenih, beživotnih i fragmentarnih tragova u mozgu, nego imaginativni rekonstruktivni proces, proces koji

obuhvata interpretacije i transformacije prvobitnog materijala koji je predmet pamćenja (Zlatanović, 2011).

Ljudi zanemaruju činjenice zbog vlastitih shema, a događaji iz bliske prošlosti često interferiraju sa trenutno doživljenim (Rubin i Baddley, 1989). Kada trebaju birati između različitih alternativa, ljudi često pogriješe, ali je u slučaju autobiografskog pamćenja teško utvrditi šta se zaista dogodilo na osnovu onog što osoba izvještava kao tačno. Zbog toga se autobiografska sjećanja smatraju konstruiranim (Rubin, 1995). To ne znači da su tačna ili netačna, nego da nisu usvojena i zadržana kao jedna cjelina nego se kreiraju kroz prisjećanja poput narativa, slika, emocija (Rubin, 1995). Također, uvijek su pod utjecajem ličnih shema i ciljeva pojedinca.

Kognitivne sheme strukturiraju i reorganizuju informacije iz sredine, a značenja koja ljudi „izvlače“ iz sredine djelimično oslikavaju njihovo sopstveno prethodno znanje i uvjerenja (Andrilović i Čudina, 1985). Iskustvo pokazuje da u „radu pamćenja“ transformacije mogu biti tolike da nastaju potpuno nove konstrukcije poznate pod nazivom „lažna sjećanja“ ili „izmišljena sjećanja“, na šta su snažno ukazala istraživanja u oblasti svakodnevnog ili autobiografskog pamćenja (Zlatanović, 2011). Objašnjenje je jednostavno: kada se informaciji o nekom životnom događaju dodaje neka nova informacija, naše pamćenje (sjećanje) je često sklono da kombinuje informaciju, aktivno konstruišući novu reprezentaciju tog događaja (Zlatanović, 2011). Na taj način je Bartlett formulirao procese aktivnog kolektivnog sjećanja kao i socijalno konstruirane amnezije i društvenog zaborava (Shotter, 1994).

Ljudi prepričavaju događaje iz svog života na način da zainteresiraju slušaoce te da ih uključe u svoje razgovore i samim tim im omoguće kasnije prepričavanje istih (Pashupati, 2001). Razgovor je zajednički proizvod govornika i slušaoca, pa samim tim utječe i na način na koji pamtimo i kasnije prepričavamo događaj. Zbog toga odgovori sredine/publike/slušalaca imaju dugotrajne implikacije na način na koji će dati događaji biti zapamćeni. Prema Monishi Pashupati (2001), prisjećanje razgovora je proces kojim društvo utječe na razvoj pojedinaca kroz životni vijek, oblikujući njihovo sjećanje i način na koji misle o sebi.

Jasno je da ne mogu svi razgovori o prošlosti zadovoljavati tradicionalni strukturalni kriterij potreban da bi se mogli smatrati narativima, ali se mogu nazvati pričama (Ervin-Tripp, Kuentay, 1995). Prema tome, razgovor o prošlosti je razgovor o ličnom pamćenju važnih ili svakodnevnih događaja koji su se dogodili u prošlosti pojedinca, a koji mogu imati formu narativa ili kraće priče koja uključuje i činjenice i interpretaciju istih.

Sjećanja su dinamične, fluidne i situaciono vezane konstrukcije koje su pod utjecajem konteksta u kojem su nastale (Schacter, 1996). Stroga verzija socijalnog konstruktivizma implicira da su rekonstrukcije pamćenja jako plastične i kao takve pružaju malo uvjerenja da će rekonstrukcije biti slične kroz različite kontekste sjećanja (Pashupati, 2001). Ipak, istraživanja pamćenja su pokazala kako rekonstrukcije događaja postaju relativno stabilne nakon inicijalnog perioda fleksibilnosti (McClelland, 1994). Ta stabilnost ukazuje da socijalne konstrukcije prisjećanja događaja u razgovoru mogu imati razvojni značaj (Pashupati, 2001). Zbog toga Pashupati (2001) razlikuje dva principa koja upravljaju prisjećanjem kroz konverzaciju: princip ko-konstrukcije („coconstruction principle“) i princip konzistencije.

Prema principu ko-konstrukcije svako prisjećanje kroz razgovor predstavlja proizvod govornika i konteksta u kojem govori. Kvalitet govornika i slušaoca utječu na rekonstrukciju događaja tokom razgovora, a također i širi kontekst u okviru kojeg se rekonstrukcija odvija (Pashupati, 2001). Ljudi biraju da razgovaraju o određenim događajima i da interpretiraju te događaje na načine koji su u skladu sa njihovim karakterom kako bi postigli određene ciljeve prema

određenim slušaocima. Slušaoci raspravljaju o detaljima, dovršavaju rečenice, potječu dobru priču i jasno izražavaju dosadu, neodobravanje i konfuziju oko loše priče. Ovaj princip utječe na to o kojim će se događajima pričati kao i koji oblici interpretativnih izjava, detalja i emocija će biti povezani sa događajima o kojima se diskutira (Pashupati, 2001).

Princip konzistencije označava da će kasnije prisjećanje i prepričavanje događaja biti u skladu sa ranijim prisjećanjem (Pashupati, 2001). Pri tome konzistencija nije isto što i istovjetnost ili tačnost koji se definiraju prema određenim objektivnim standardima – šta se zaista dogodilo. Ipak, zbog konstruktivne prirode autobiografskog pamćenja, sama povezanost sa principom konzistencije je složena i problematična (Schachter, 1996). Konzistencija podrazumijeva da prisjećanje događaja proizvodi male, inkrementalne promjene u osnovi autobiografskog pamćenja koje su u skladu sa asocijativnim modelom pamćenja (McClelland, 1994). Te promjene povećavaju vjerovatnoću da će kasnija rekonstrukcija sjećanja ličiti ranijim rekonstrukcijama u smislu činjeničnog i interpretativnog konteksta jer one pojačavaju asocijacije između detalja i pojmova događaja (Pashupati, 2001).

Postoje četiri relevantne razlike između pamćenja i prepričavanja značajnih događaja i svakodnevnih događaja (Pashupati, 2001). Prema prvoj postoje neurološke i kognitivne prednosti pri pamćenju traumatskih događaja, koje uključuju sužavanje fokusa pažnje na glavne detalje, što se također primjenjuje i kod važnih pozitivnih događaja (Conway, Pleydell-Pearce, 2000). Na osnovu druge razlike, značajniji događaji se češće prepričavaju, jer se emocionalnija sjećanja bolje pamte kroz duži period. Također, ciljevi govornika i slušaoca se međusobno razlikuju, posebno kada su u pitanju značajni događaji. I, kao posljedna razlika navodi se dostupnost postojećih shema za predstavljanje i opisivanje iskustava značajnih događaja. U tim slučajevima, konverzacija je utjecajnija za značajne događaje, nego za svakodnevne (pojedini traumatski događaji imaju širok dijapazon shema kojim se mogu predstavljati) (Pashupati, 2001).

1.2.2. Sjećanje na traumatske događaje

Dosta istraživanja je urađeno u oblasti sjećanja za traumatske događaje, poput sjećanja na lična iskustva rata, genocida i prisilnih migracija (Bar-On, 1995; Langer, 1991; Volkan, 2006). Istraživanja su pokazala da trauma može drastično izmijeniti sjećanja zbog potiskivanja problematičnih i teških sjećanja (Ghetti i sar., 2006; Kleim i Elhers, 2008; Williams, 1994). Prema Zerubavelu (2002), takva sjećanja postaju jako fragmentirana ili nerazumljiva. Može se dogoditi da sjećanja postanu nešto s čim se pojedinac teško može nositi u svakodnevnom životu (Langer, 1991; Moore i Zoellner, 2007), i prouzrokovati negativne psihosomatske reakcije (Becker i sar., 2000). Zbog toga se dovode u pitanje i vjerodostojnosti analize narativa preživjelih traumatskih događaja, jer se postavlja pitanje autentičnosti i tačnosti njihovih sjećanja (Browning, 2010).

Emocije igraju važnu ulogu u tome kako i šta će biti zapamćeno, posebno kada se radi o negativnim emocijama i posttraumatskom stresu (Bryant i sar. 2007; D'Argembeau i sar. 2003; Ghetti i sar. 2006; Herlihy i Turner 2007; Kleim i Elhers 2008; Rubin i sar. 2008). Prema D'Argembeau i sar. (2003) veliki broj istraživanja utjecaja emocija na pamćenje fokusira se na tačnost prisjećanja emocionalnih događaja i poklanja malo pažnje kvalitativnim karakteristikama emocionalnih sjećanja. Ipak, postoje istraživanja koja su analizirala važnost subjektivnih i emocionalnih iskustava (Brewer, 1996; Gardiner, 2000; Wheeler i sar., 1997). na osnovu kojih se došlo do zaključka da su subjektivna iskustva pri odigravanju samog događaja (tj., u procesu zapamćivanja istog) ono što objašnjava način na koji se kasnije sjećamo određenog događaja.

Sam način na koji se prisjećamo određenog događaja određuje i naše dalje prenošenje i prepričavanje istog. Kroz proces prepričavanja prenose se individualna sjećanja na druge članove porodice, šireg društvenog kolektiva i mlađe generacije. Zbog toga su individualna/lična sjećanja uvijek usko vezana za kolektivna sjećanja, koja su formirana pod njihovim utjecajem a dijele ih svi pripadnici jedne određene skupine.

1.3 Kolektivno pamćenje

1.3.1 Karakteristike kolektivnog pamćenja

Kolektivno pamćenje se definira kao naracija i reprezentacija prošlosti koja je usvojena od strane društva i njegovih članova (Kanesteiner, 2002). Ono je također i „društveni produkt“ koji sadrži priče o historijskim trenucima u okviru postajanja određene grupe koji su sa istom vremenski povezani (Halbwachs, 1992). Prema Shapira (1996) kolektivna sjećanja pružaju sliku realnosti koja se nalazi u javnoj mašti u određenom trenutku koji odražava duh vremena, ideologije i društvene potrebe.

U metodološkom smislu nije jednostavno ispitivati kolektivna sjećanja, stoga se najčešće istraživanja provode na određenoj društvenoj grupi ili generacijskog kohorti pri čemu se analizira na koji način se pripadnici te grupe prisjećaju određenog događaja iz prošlosti (Zaromb et al., 2013).

Kolektivna sjećanja se često odnose na velike gubitke ili velike pobjede iz prošlosti, pošto ti događaji jako utječu na višegeneracijski razvoj etničkog/nacionalnog grupnog identiteta i razumijevanja historije (Chaitin i Steinberg, 2014). Ista se prenose kroz škole, medije, vjerske institucije, stvarajući tako jedan sistem vjerovanja (Hammack i Pilecki, 2012).

Prema Tintu (2010), kada se razmatra kolektivno sjećanje, prisjećanje nije samo rekonstrukcija koja se odvija unutar granica naših unutrašnjih procesa, već je proces koji je jako uvjetovan kontekstom u kojem nastaje. Vrlo bliski pojmu kolektivnog sjećanja su i prostetička kultura (Lury, 1998), prostetičko pamćenje (Landsberg, 2004) i društveno naslijeđeno pamćenje (Reading, 2002). I Lury i Reading su tvrdili kako osobe rođene godinama nakon traumatskog događaja i dalje prepričavaju i/ili razmišljaju o istom zbog stalne izloženosti medijima koji o istim prenose.

U istraživanju koje je proveo Institut Clingendael (1997), pokazalo se kako holandski studenti imaju negativnu predodžbu Nijemaca, te kada razmišljaju o zemlji koja za njih simbolizira rat, prvo pomisle na Njemačku. Također, uočeno je da dok starije generacije još uvijek imaju jasna sjećanja njemačke okupacije Holandije za vrijeme II svjetskog rata, mlađe generacije su spremnije na prevazilaženje okvira traumatskih sjećanja i usmjeravanje na budućnost. U drugom istraživanju koje su na tri generacijske kohorte Holanđana (20-40 godina, 40-60 godina, preko 60 godina) proveli Peters i Schyt (1998), pokazalo se kako su u osnovi mlađe generacije one koje povezuju II svjetski rat sa istrebljenjem jevreja (prva asocijacija kod 50% ispitanika je bila antisemitizam i Holokaust), dok su starije generacije koje su iskusile rat mnogo više izvještavale o ličnim iskustvima. Način prenošenja kolektivnih sjećanja na mlađe generacije rođene nakon što su se traumatski događaji odigrali značajno utječe na način na koji će oni govoriti o njima, prepričavati ih, ali i kako će se odnositi prema stranama uključenim u te događaje u budućnosti.

1.3.2 Kolektivno sjećanje na traumatske događaje i utjecaj na mlađe generacije

Margalit (2002) i O'Loughlin (2007) su primijetili kako kolektivni narativi o traumatskim događajima često mogu biti pokretači konflikata, čak i onih koji su se dogodili prije jednog stoljeća. Prema Margalit to može dovesti do pojave da osobe i kolektivi postanu zarobljenici „zatvora sjećanja“ koji kasnije koriste kako bi opravdali nasilje prema drugima. Zbog toga i mehanizmi koji se često koriste u svrhu pomirenja, poput komisija za istinu i pomirenje, imaju u potpunosti suprotan efekat, te dovode pojačane potrebe za osvetom kod pripadnika jedne grupe. Stoga se i postavlja pitanje o samoj ulozi „potrebe za pamćenjem“ kao nečeg što pomaže pojedincu i grupi da prevaziđu bol koji su doživjeli (s jedne strane), ili nečeg što zapravo ima za cilj da se nikada ne zaboravi ko nas je povrijedio (s druge strane).

Volkan (2006) je došao do zaključka kako kolektivna sjećanja za velike traume koje je jedna grupa doživjela mogu dovesti do nastavka intergrupnog konflikta, što je on objasnio svojim terminom „odabrane traume“. Odabrana trauma podrazumijeva „mentalnu reprezentaciju historijskih događaja od strane pripadnika jedne grupe koji rezultiraju u kolektivnom osjećanju bespomoćnosti, viktimizacije, stida i poniženja od strane drugih, i uglavnom uključuje drastične gubitke u obliku ljudskih života, zemlje, prestiža i ponosa“ (Volkan, 2006, 173). Prema Volkanovom psihoanalitičkom obrazloženju, povrijeđeni self žrtava se „odlaže“ u nove generacije koje trebaju da završe taj proces žalovanja. Ukoliko naredna generacije nije u stanju okončati taj proces, isti će se prenijeti na sljedeću generaciju. Rezultat je da grupa konstantno nesvjesno bira reprezentaciju traumatskog događaja koju su preuzeli od svojih predaka kao značajan element grupnog identiteta koji se može ponovo aktivirati ukoliko grupa osjeti opasnost od strane „drugih“.

Na taj način trauma koja se prenosi kroz generacije dovodi do toga da i mlađe generacije emocionalno ulažu u proces sjećanja i žalovanja, čineći je tako „odabranom“ traumom. Lazar i sar. (2008) su u svom istraživanju došli do zaključka da je Holokaust odabrana trauma za Jevreje, dok je al Naqba odabrana trauma Palestinaca (Sa'di, 2002). Ipak, u istraživanju koje je proveo Porat (2004), grupa izraelskih srednjoškolaca je trebala prepričati i navesti sve što znaju o jednom od događaja koji predstavlja prekretnicu u njihovoj historiji, napadu na Tel Hai, poljoprivredno naselje u gornjoj Galileji, koje je postalo dio izraelske historije kada se jedan od njenih lidera, Joseph Trumpeldor i pet njegovih kolega ubijeni tokom pružanja herojskog otpora arapskom napadu. Prema legendi, Trumpeldor je izgovorio sljedeće riječi: „Nije važno, važno je samo umrijeti za našu zemlju“ (Saliman, 2007). Međutim, historijski podaci ukazuju da napad od strane Arapa nije bio izraz neprijateljstva, nego nesporazuma, dok su jevrejski stanovnici pobjegli odmah nakon početka oružanog sukoba (Saliman, 2007).

U Poratovom istraživanju, studentima je predstavljena revidirana vizija tog historijskog događaja, koja se nalazi i u udžbenicima historije koji se koriste u Izraelu od 1990. godine. Učesnici su imali priliku diskutirati pomenuti događaj sa istraživačima. Nakon dvanaest mjeseci pitali su ih za njihovo sjećanje na Tel Hai. Prema Poratovoj hipotezi, nijedan student nije razvio historijski tačniji narativ u odnosu na onaj koji su imali prije samog istraživanja. Studenti koji su zastupali zionističko političko stanovište igonorirali su u potpunosti historijski narativ i oslonili se na legendu koju su poznavali od ranije, dok su studenti sa liberalnijim političkim stavovima ili prihvatili legendu u potpunosti ili kombinirali detalje iz historijskog i legendarnog narativa. Prema tome, socijalna i kulturološka pozadina Izraelaca i Zionista je dovoljno snažna da iskrivi interpretaciju historijskih događaja, da podrži narativ koji postoji unutar jedne grupe čak i nakon što su studenti bili u prilici naučiti i istražiti drugačiji i precizniji historijski narativ, što ukazuje na važnost političke orijentacije za način prisjećanja i kasnije prepričavanja određenog događaja.

Hirsch (2008) je također utvrdila kako u određenim slučajevima sjećanja mogu biti prenesena na nove generacije koje nisu nikada preživjele isti događaj. Ona je taj proces označila kao „kasnija sjećanja“ („post-memory“), koja imaju strukturu inter i transgeneracijskog prenosa znanja i iskustva, stoga je njihova veza sa prošlošću provedena ne samo kroz prisjećanje nego kroz ulaganje, projekciju i kreaciju. Hirsch je do tog koncepta došla kada je proučavala autobiografije djece preživjelih žrtava Holokausta koji su bili pisci i umjetnici. Sličan termin se nalazi i u književnosti i antropologiji a označen je kao prostetička sjećanja (Landsberg, 2004).

1.3.3. „Moja-njihova“ sjećanja novih generacija

Individualna sjećanja i kolektivna sjećanja su međusobno jako povezana, a ta je veza jako uočljiva kada se radi o sjećanju na traumatske događaje iz prošlosti jedne grupe (ratovi, nasilje, genocid i slično). Sjećanje na traumatske događaje kreće se od autobiografskih sjećanja direktnih žrtava, s jedne strane, do kolektivnih sjećanja svih generacija jednog društva, sa druge strane. Između ta dva sjećanja nalazi se slika „mog-njihovog“ sjećanja („my-their“ memory) (Chaitin i Steinberg, 2014), koja predstavlja lična sjećanja definirana kroz slike i iskustva koje mlađe generacije nisu mogle imati jer nisu direktno proživjele događaj, ili su bili jako mladi kada se isti

dogodio. Ta sjećanja se, prema Chaitin i Steinbergu (2014) razlikuju od individualnih u nekoliko stavki:

1. osoba smatra da se radi o individualnim sjećanjima iako ona to nikako ne mogu biti ili je jako teško da je osoba zapravo preživjela i zapamtila te događaje;
2. radi se o rekonstruiranim sjećanjima, baziranim na interpretacijama sjećanja starijih generacija i duže izloženosti kolektivnim sjećanjima;
3. nedostaju im živopisni detalji dužeg epizodičkog sjećanja pa su stoga više generička;
4. osciliraju između perspektive prvog i trećeg lica;
5. sjećanja su „naučena“, implantirana izvana od strane starijih generacija.

„Moja-njihova“ sjećanja također se razlikuju od kolektivnih sjećanja po tome što su doživljena od strane osobe kao vrlo lična i izazivaju jake emocije (Hirsch, 2008). Također se znatno češće pojavljuju u situacijama koje posjeduju određene naznake traumatskih dešavanja iz prošlosti (npr., kada osoba treba da posjeti koncentracioni logor u Poljskoj) (Chaitin i Steinberg, 2014). Sjećanje se lakše prizove ukoliko postoje direktni tragovi prošlosti, što onda omogućava osobi „mentalno“ putovanje prema traumatskom događaju (Tulving, 1993).

Iako izgleda kao da „moja-njihova“ sjećanja utječu na kolektivna i individualna, ipak je taj utjecaj jednostran, i to od drugih oblika sjećanja prema „mojim-njihovim“ sjećanjima. Ipak, ta sjećanja, prema Chaitin (2014), nisu dugotrajna, ali su snažna kada se jave u momentu. Ona imaju tri glavne funkcije: intrapersonalnu, interpersonalnu i direktivnu (Bluck i sar., 2005). Chaitin i Stenberg (2014) su u svom istraživanju potomaka preživjelih žrtava Holokausta i potomaka Palestinaca koji su preživjeli al Naqbu došli do zaključka kako mlađe generacije (koje nisu prolazile kroz traumatske događaje) usvajaju i internaliziraju narative starijih generacija, koji ih dovode do toga da postanu zarobljenici sjećanja i nosioci „odabrane“ traume, pri čemu ista sjećanja prelaze u oblik „mojih-njihovih“ sjećanja. Ipak, autori nisu naveli na koji način bi ista sjećanja pomagala ili odmagala proces pomirenja, budući da isto istraživanje nisu proveli, ali su naglasili kako se smatra da inosioci „mojih-njihovih“ sjećanja mogu iskazati visoku spremnost za pomirenje ukoliko se nalaze u situacijama koje iziskuju međusobnu saradnju i dijalog sa pripadnicima druge („neprijateljske“) grupe. Albeck i sar. (2002) su u svom istraživanju pokazali kako lični narativi mogu pomoći Nijemcima i Jevrejima kao i Izraelcima i Palestincima da se približe pomirenju, posebno kada se odvijaju u „sigurnom“ okruženju koje potiče aktivno slušanje, dijalog i refleksiju.

1.3.4 „Opasna“ sjećanja

Opasna sjećanja se definiraju kao ona sjećanja koja remete status quo, tj., hegemonu kulturu jačanja i održavanja postojećeg grupnog identiteta (Zembylas i Bekerman, 2008). Halbwachsov termin „kolektivno pamćenje“ sve se više zamjenjuje drugačijim terminima poput „kolektivno sjećanje“, „društveno pamćenje“, „javno pamćenje“ i slično. Jedno od centralnih pitanja koja istraživači postavljaju tiče se kulture sjećanja, tj., čega i kako se sjećati iz prošlosti (naročito kada se radi o traumatskim događajima poput ratova), a da nas to ne učini zarobljenicima prošlosti koji nisu spremni za pomirenje i zajednički život sa pripadnicima druge grupe. Također, to pitanje povlači za sobom i organizaciju nastave historije, geografije i književnosti, budući da sva tri predmeta podrazumijevaju razgovor o prošlosti i ličnostima (ili granicama) iz prošlosti.

Opasna sjećanja su ona koja prepoznaju heterogenost samog historijskog narativa, te kao takva mogu značajno utjecati na spremnost na pomirenje. Ono što postaje „zvanično“ sjećanje predstavlja moć određenih grupa i ideologija u društvu da definiraju prošlost prema vlastitim interesima. Svako sjećanje može postati „opasno“ kada se odupire preovladavajućem historijskom narativu (Zembylas i Bekerman, 2008). Kao takva, ona odmažu procespomirenja, budući da svaka strana pamti samo svoje vlastite patnje i stradanja tokom traumatičnog događaja (rata), te gradi grupni identitet na bazi zajedničkih patnji. Na taj način sjećanja postaju izvor neprijateljstva, mržnje i nasilja koja se prenose kroz generacije. To je posebno naglašeno u postkonfliktnim podijeljenim sredinama u kojima postoji više od jednog historijskog narativa koji se međusobno sukobljavaju, a

kao takvi nastavljaju da produbljuju jaz među nekada zaraćenim grupama otežavajući njihov dijalog i zajednički život.

1.3.5 Razvoj i analiza narativa u post-konfliktnom društvu

Koncept „nativ“ se odnosi na priču o događaju ili događajima koja ima jasan početak i završetak i pruža dosljednu i uzročnu vezu o svijetu i/ili grupnom iskustvu (Bruner, 1990; Laszlo, 2008). Pojedini istraživači smatraju kako nativ predstavlja idealnu metaforu za političku psihologiju i njenu sposobnost da poveže „nivo analize na precizan način za koji su se zalagali politički psiholozi od perioda samog osnivanja te discipline“ (Hammack i Pielicki, 2012, 95). S tim u vezi, nativi se analiziraju na dva nivoa:

1. individualni nivo, na kojem nativi predstavljaju životne priče koje pružaju smisao, koherentnost i svrhu životu pojedinca (McAdams, 2006);
2. kolektivni nivo, gdje su nativi „društvene konstrukcije koje su u međusobno odnosu sa nizom historijskih i trenutnih događaja; oni su rezultat kolektivnih iskustava društva koja su utjelovljena u njihov sistem vjerovanja i predstavljaju kolektivni simbolično konstruirani identitet“ (Bruner, 1990, 76).

Beekerman i Zembylas (2010, 2011) su dodali i emocionalnu komponentu nativima, pretpostavljajući da su historijski kolektivni nativi utjelovljeni u određene emocionalne diskurse o kolektivnoj (nacionalnoj) pripadnosti. Na taj način članovi društva koji investiraju jake emocije u određeni historijski nativ sa kojim se identificiraju postaju zarobljeni u njemu, te promjena narativa predstavlja veliki izazov.

Događaji iz prošlosti se obično prepričavaju na način da promoviraju održavanje statusa quo i/ili opravdavaju tvrdnje za koje se određena grupa zalaže (Buckey-Zistel, 2009). Zerubavel (2003) je pokazao kako strategije u konstrukciji kolektivnog narativa, poput strukture protoka vremena (linearna, cirkularna, cik-cak i slično), razdvajanja historijskih perioda jedan od drugog i prezentacija početaka historijskih događaja daje prošlosti značenje koje opravdava postojeće tvrdnje i djela, poput uspostavljanja prava na teritoriju. Također, prema Zerubavelu (2004), prošlost može biti kognitivno prepoznata samo kroz usvajanje adekvatnog društvenog sjećanja na istu i kroz aktivno „prikupljanje“ sjećanja na prošle događaje. Mnemonička sihnronizacija je termin koji podrazumijeva mogućnost postizanja koherentnog/nekoherentnog narativa koji ima veliki značaj za društvo budući da se bitke vode oko onog što treba biti prihvaćeno kao „autentična“ prošlost a šta treba biti odbačeno kao izmišljotina (Zerubavel, 2004).

Moscovici (1988) je definirao glavni (master) nativ kao dominantne skripte koje se mogu identificirati u kulturološkim proizvodima i diskursu. Pri tome je mislio na hegemonie narative koji su usklađeni u jednom društvu. Te skripte sadrže „kolektivne priče koje se kreću od kolektivne historije do pojmova koji se odnose na značenje nasljeđivanja određene društvene kategorije“ (Hammack, 2010, 178). Da bi pojedinac bio integriran u određenu društvenu grupu, on/ona mora usvojiti vladajući master nativ koji je prema Bar-Onu od izuzetnog značaja za izgradnju socijalnog identiteta. Da bi se analizirali, potrebno je fokusirati se na njihov sadržaj, funkcije, konstrukciju, procese promjene i borbu za dominantnost (Bar-Tal i sar., 2014). Ta kategorizacija je bazirana na decenijama intenzivnih istraživanja arapsko-izraelskog konflikta, kao i povezanosti rezultata tih istraživanja sa teoretskim i empirijskim podacima o drugim dugotrajnim konfliktima, poput onih u Sjevernoj Irskoj i Kipru (Bar-Tal, 2007, 2013). Na taj način je razvijen okvir koji služi kao osnova za promatranje i analizu različitih konflikata i načina njihove validacije. Prema Bar-Talu (2013), master nativ uključuje osam glavnih karakteristika:

1. master nativ opravdava uključivanje u konflikt i njegov razvoj dok u isto vrijeme diskredituje ciljeve druge strane kao neopravdane i nerazumne;
2. master nativ ocrtava opasnosti koje konflikt predstavlja za društvo – prijetnje za egzistenciju članova jedne grupe i njihovih vrijednosti, identiteta i teritorije;
3. master nativ delegitimizira protivnika, što podrazumijeva psihološku dozvolu za povređivanje protivničke grupe;

4. master narativ predstavlja glorifikaciju imidža pripadnika jedne grupe;
5. master narativ predstavlja pripadnike jedne grupe kao jedine žrtve konflikta i suprotstavljene strane;
6. master narativ ohrabruje patriotizam, koji je osnovno sredstvo za mobilizaciju ljudi za postizanje grupnih ciljeva;
7. master narativ naglašava važnost održavanja jedinstva kroz ignoriranje unutrašnjih nesuglasica;
8. master narativ naglašava želju za životom u miru, budući da dugotrajni konflikti dovode do patnje i gubitaka.

Navedene teme su se pokazale kao dominantne u društvima koja su bila uključena u dugotrajne konflikte, poput konflikata Srba, Kosovara, Albanaca, Hrvata i Bosanaca (MacDonald, 2002), Hutua u Ruandi (Slocum-Bradley, 2008), Grka i Turaka sa Kipra (Hadjipavlou, 2007) i izraelskih jevreja (Bar-Tal, 2007). Kako bi odgovorili svim izazovima, narativi koji podržavaju konflikt se formiraju selektivno, kroz pojednostavljivanje, predrasude i distorziju, kao i kroz različite metode (Auerbach, 2010; Baumeister i Hastings, 1997). Neke od tih metoda, prema Bar-Talu i saradnicima (2014) su:

1. oslanjanje na izvore koji podržavaju preovladavajući narativ – narativ je baziran na dokumentima, svjedočenjima, materijalima itd., koji podržavaju osnovne teme master narativa, dok su izvori koji pružaju kontradiktorne informacije ignorirani;
2. marginalizacija kontradiktornih informacija – sadržaji (a posebno informacije koje negativno reflektiraju opravdanost ciljeva grupe ili kolektivnog imidža) koji su kontradiktorni master narativu su minimalno prezentirani i pridana im je minimalna značajnost;
3. preuveličavanje tema koje podržavaju glavni narativ – teme koje podržavaju osnovne ideje master narativa su preuveličane i prenaglašene, posebno one koje se odnose na delegitimizaciju rivala, kao i one koje se odnose na patriotizam;
4. fabrikovanje sadržaja koji podržavaju preovladavajući narativ – ova metoda koristi sadržaje (detalje pa čak i događaje) koji nisu podržani dokazima;
5. izostavljanje kontradiktornih sadržaja – ova praksa se obično naziva „šutnja“ ili „kolektivna amnezija“ (Baumsteier i Hastings, 1997; Winter, 2010);
6. upotreba jezika s ciljem provociranja emocija, sjećanja, kognicija i motivacije koji se odnose na prošle događaje, pri čemu se posebno naglašavaju oni koji podržavaju i naglašavaju master narativ.

Prema Olicku i Robinsu (1998) kolektivna sjećanja predstavljaju aktivnu prošlost koja formira naše identitete. Postoji više načina na koje historijski događaji utječu na kolektivna sjećanja jer se pokazalo da postoji kritični period za izgradnju identiteta (period od dvanaeste do dvadestpete godine života) (Conway, 1997; Pennerbaker i Banasik, 1997; Schuman i Scott, 1989). Smatra se da tokom tog perioda nacionalni događaji imaju najveći utjecaj na pamćenje pojedinca i samim tim na formiranje sjećanja „generacija“ (Mannheim, 1952). Samim tim, sjećanja služe kao dobra podrška formiranju i održavanju koherentnih individualnih i kolektivnih identiteta (Wertsch, 2002). S druge strane, ono što pojedinac pamti je određeno identitetom koji posjeduje (Gillis, 1994). Sjećanja, socijalne reprezentacije i identiteti su ono što čini formu narativa koji opet posjeduje vremensku dimenziju ljudskog iskustva (Brockmeier, 2002). Sjećanja i reprezentacije „hrane“ grupne i socijalne identitete, ali su istovremeno i determinirani pripadnošću određenoj grupi (Kuzmanić, 2008).

Marja Kuzmanić (2008) je u svom istraživanju kolektivnih sjećanja na raspad Jugoslavije na uzorku Slovenaca i drugih stanovnika bivših jugoslovenskih zemalja sa privremenim boravkom u Sloveniji došla do zaključka kako se proces konstruisanja kolektivnih sjećanja konstantno odvija i pod utjecajem je trenutnog političkog, historijskog i medijskog diskursa koji određuje koji događaji će biti obilježeni kroz komemoracije i zapamćeni. Pojedinci su aktivni interpretatori onog što se oko njih događa i što im je prezentovano, stoga kolektivna sjećanja uvijek obuhvataju širi spektar različitih utjecaja i interpretacija. Kompleksni fenomen kolektivnog sjećanja, identiteta i

reprezentacija je dijaloški povezan i uvijek uključuje aktivne pojedince koji se sjećaju, dok ta ista sjećanja nisu jednostavno „utisnuta“, nego su nastala u društvenom okruženju (Kuzmanić, 2008). Stoga, prema Gillisu (1994), identiteti i sjećanja nisu stvari o kojima mislimo, nego stvari sa kojima mislimo, više od svega ostalog.

1.5 Prenos sjećanja i spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini

Prema Daiute (2010) prostor bivše Jugoslavije predstavlja fascinantno sistem u razvojnog smislu, jer je mlada generacija koja je rođena u Jugoslaviji iskusila rat i raspad zemlje, a sada živi razdvojena u mnogim zemljama. Na osnovu istraživanja provedenog na području zemalja bivše Jugoslavije, Daiute (2010) je došla do zaključka kako političko nasilje nije zaustavilo i onemogućilo razvoj mladih ljudi koji su ga proživjeli, ali je način na koji su oni te događaje pamtili i apsorbovali utjecao na njih da donose vlastite zaključke i interpretacije istih. Također, u sredinama koje se rapidno mijenjaju (poput poslijeratnih sredina), mladi ljudi su u stanju mijenjati svoje narative u skladu sa samom promjenom društvenog miljea (Daiute, 2010).

U svom kvalitativnom istraživanju narativa mladih ljudi sa područja BiH koji su preživjeli rat Daiute (2010) je došla do zaključka da su isti vrlo kritični po pitanju usvajanja narativa o prošlosti koje dobivaju od svojih roditelja ili iz medija, te su se pokušavali distancirati od istih. Samim tim, često su se preusmjeravali sa priče o traumi na priče o globalnim problemima koji postoje u društvu.

Iako je navedeno istraživanje obuhvatalo analizu narativa i intervjuje, ono nije uključivalo pitanja vezana za pamćenje određenih događaja kroz koji su mladi ljudi prolazili tokom rata u BiH, kao i prenos istih kroz sjećanja. Inače, do sada nije bilo istraživanja na području BiH koja su se ticala sjećanja na traumatske ratne događaje i transgeneracijskog prenosa sjećanja. Ipak, bilo je istraživanja traume i postraumatskog rasta kod osoba koje su preživjele rat u BiH.

Istraživanje postraumatskog rasta kod izbjeglica i raseljenih osoba iz BiH trenutno nastanjenih na području Sarajeva koje su proveli Steve Powell i saradnici (Powell et al., 2003) otkrilo je da su mlađi ispitanici pokazali znatno veći rast nakon doživljene traume, u pogledu percepcije vlastitog položaja, promjena u interpersonalnim odnosima i promjena cjelokupne životne filozofije. Slično istraživanje su 1999. godine proveli Kolesarić i Krizmanić na žrtvama rata u Hrvatskoj. Uočeno je da su ispitanici koji su tokom rata boravili u područjima direktno izloženim ratnim sukobima izvještavali o mnogo više negativnih promjena nego što su to činili ispitanici iz Zagreba i okoline koja nije bila izložena direktnim ratnim dešavanjima. Ipak, do sada nije bilo istraživanja koja su se ticala utjecaja „revizije prošlosti“, tj., različitih ličnih sjećanja na spremnost na pomirenje ili načina na koje direktno ili indirektno doživljena iskustva mogu pomoći ili odmoći pomirenju na ovim prostorima.

Postoje dva nivoa važnosti pomirenja, individualni, na kojem je pomirenje bitno radi održavanja ili postizanja mentalnog zdravlja, i društveni, koji je neophodan zbog dobrobiti cijelog kolektiva (Petrović, 2005). Postoje dva različita ali povezana pristupa praštanju: prvi koji stavlja akcenat na žrtve, a drugi na odnos između žrtava i počinilaca, stoga da bi se obezbijedilo smanjenje stepena PTSP-a, fokus na žrtvi služi da pomogne žrtvi da prepozna ljudske kvalitete zajedničke i žrtvi i počinocu (Petrović, 2010). U oštrim socijalnim konfliktima veću pažnju je potrebno posvetiti bezuvjetnim i stabilnim karakteristikama konflikta, kao i odnosu koji postoji između strana koje su u konfliktu. U slučaju socio-emocionalnog pomirenja cilj je uspostaviti harmoniju među zaraćenim stranama, dok je u slučaju instrumentalnog pomirenja cilj da obje strane nastave odvojenim sredinama, bez konflikta (Petrović, 2010). Također, postoje razlike u spremnosti na pomirenje ne samo između dvije zaraćene grupe, nego i unutar jedne iste grupe.

Elcheroth i saradnici (2014) su došli do zaključka kako su starije generacije ispitanika uslijed većeg senzibilitet za povezivanje i solidarnost prema drugim etničkim grupama kroz nekadašnje iskustvo života u „bratstvu i jedinstvu“ koji se odlikovao izrazitom etničkom

tolerancijom spremnije na pomirenje nego mlađe generacije. Navedena grupa će biti sklonija da poredi postojeće uvjete života i državno uređenje sa uvjetima življenja u nekadašnjoj jugoslovenskoj republici što će posljedično dovesti do ispoljavanja konstruktivnog patriotizma kao jednog od faktora za javljanje kolektivne krivice. Generacije rođene nakon rata su odrasle u gotovo čistim etničkim sredinama. Ipak, ni u okviru ovog istraživanja se nije došlo do zaključka na koji način osobe koje su proživjele ratne traume pamte te događaje, na koji način prenose ta sjećanja na mlađe generacije (i da li ih uopće prepričavaju i prenose), te da li ta sjećanja postaju „opasna“ sjećanja koja odmažu proces pomirenja, ili se radi o sjećanjima koja kroz dijalog i saradnju mogu dovesti do povećane spremnosti za pomirenje, što je posebno značajno u post-konfliktnoj, podijeljenoj BiH.

Trenutna situacija u BiH koja je rezultat ratnih dešavanja iz perioda 1992-1995, dovela je do formiranja dva entiteta i jednog distrikta, podijeljenih sredina, a, samim tim, i različitih socijalnih identiteta. Prije rata (1992-1995) grad Sarajevo je činilo šest gradskih općina (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća), i četiri prigradske općine (Hadžići, Ilijaš, Pale i Trnovo). 1993. godine grad Istočno Sarajevo je formiran od dijelova predratnih općina Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Trnovo, Pale, cijele teritorije općine Sokolac i naselja Kasindo, Lukavica, Hreša, te je kao takav pripojen Republici Srpskoj. Istočno Sarajevo se do odluke ustavnog suda nazivalo Srpsko Sarajevo. Danas Istočno Sarajevo čine: Istočni Stari Grad, Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Pale, Trnovo RS i Sokolac. Sarajevo (federalni dio) danas čine: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Hadžići, Ilijaš i Trnovo (federalni dio). Budući da su teritorije nekadašnjih gradskih ali i prigradskih općina podijeljene i kao takve u sklopu Sarajeva ili Istočnog Sarajeva, ne može se u potpunosti govoriti o podijeljenom gradu (bar ne u pravnom smislu te riječi), ali se ipak radi o jednom uskom prostoru koji dijeli zajedničku prošlost jednog „grada“ sastavljenog od nekoliko gradskih i nekoliko prigradskih općina (u periodu bivše Jugoslavije), i dva „grada“, sastavljena od različitih „kombinacija“ tih općina. Tokom i neposredno nakon rata, zbog stalnih fluktuacija stanovništva, izmijenjena je etnička struktura tako da je Istočno Sarajevo naseljeno pretežno Srpskim, pravoslavnim stanovništvom, dok u Sarajevu dominiraju Bošnjaci muslimani, zatim Srbi, Hrvati i ostali.

Pošto dosadašnja istraživanja nisu imala za cilj analizirati način na koji se pamte određeni ratni događaji među ispitanicima koji dolaze iz podijeljene post-konfliktne sredine (Sarajevo i Istočno Sarajevo), u ovom istraživanju će se posebna pažnja posvetiti razlikama u individualnim i kolektivnim sjećanjima na rat i načinima na koje ista sjećanja doprinose spremnosti na pomirenje između stanovnika Sarajeva i Istočnog Sarajeva u dvije različite generacijske skupine. Neka od istraživanja iz oblasti socijalnog identiteta (McKeever et al., 1993, Cairns et al., 1998) ukazala su na različite načine prisjećanja i opisivanja istih događaja od strane pripadnika različitih etničkih grupa (u oba slučaja obje grupe su bile u konfliktu). Također, došlo je i do različitih atribucija odgovornosti za iste događaje između pripadnika dvije različite etničke grupe. Društvene grupe oblikuju sjećanje u pogledu konflikta što značajno ovisi od unutargrupnog statusa i jačine unutargrupne reprezentacije. Pripadnost grupi tako čini osnovu za formiranje socijalnog identiteta i pozitivno isticanje vlastite grupe u poređenju sa „tuđim“ grupama (Hogg, 2006). Razvijanje socijalnog identiteta je povezano i sa sistemom zajedničkih uvjerenja, znanja i stavova u pogledu historijskih događaja što se može povezati sa Moscovicijevim (1981) razmatranjem sadržaja socijalnih reprezentacija, kao sistema zajedničkih i dijeljenih uvjerenja o grupi i njenim autsajderima (Dresler-Hawke, Liu, 2006; Petrović, 2005). Zajednička socijalna reprezentacija historije u osnovi je formiranja grupnog identiteta koji je ujednačen sa socijalnim uvjerenjima i stavovima grupe o proteklom konfliktnim događajima (Liu i sar., 1999), posebno ukoliko se ti konflikti ponavljaju iz generacije u generaciju (Bar-Tal, 2007; Bar-Tal, 2003). Zbog toga će se u ovom istraživanju pažnja posvetiti etničko-entitetskoj pripadnosti ispitanika i načinu na koji navedena grupiranja utječu na formiranje sjećanja i izvještavanje o ratnim događajima.

2. Ciljevi istraživanja

1. Ispitati pristrasnost u sjećanjima na ratne događaje koji su se dogodili u periodu 1992-1995 u BiH kod dvije generacijske skupine ispitanika sa područja Sarajeva i Istočnog Sarajeva.

Pristrasnost će se ispitivati kroz listu indikatora i kao takva vezuje se za atribucione pristrasnosti, a ne za objektivni standard tačnosti ili ispravnosti („šta se zaista dogodilo?“). Pristrasnost se kao takva ispoljava u određenim razlikama koje se javljaju u okviru sjećanja a zavisno od uloge vlastite grupe u događaju koji je predmet prisjećanja. Pri tome, dakle, pristrasnost ukazuje na smjer u kojem će se prisjećanje članova jedne grupe razlikovati od prisjećanja članova druge grupe. Analizu indikatora će zbog objektivnosti raditi neovisni procjenjivači.

Aspekti sjećanja se odnose na različite fenomenološke karakteristike koje ta sjećanja podrazumijevaju (vremenska perspektiva, intenzitet emocija, prepričavanje/podjela, distanciranje) prema D'Argembeau i Van der Linden (2008), kao i na osam karakteristika master narativa prema Bar-Talu (2014): opravdavanje uključivanja u konflikt, naglašavanje opasnosti koje konflikt predstavlja za društvo, delegitimiziranje protivnika, glorifikacija imidža vlastite grupe, uloga žrtve, ohrabrivanje patriotizma, naglašavanje važnosti održavanja jedinstva i naglašavanje želje za životom u miru. Pristrasnost u sjećanju se odnosi na više detalja (opširniji opisi, emocionalno zasićeni tekst, intenzivne emocije, naglašavanje krivice druge strane itd.), kao i veću spremnost za prepričavanje i manje distanciranje za događaje koji su (u ovom slučaju) doveli do stradanja pripadnika jedne grupe. Četiri ratna događaja (Vase Miskina, Markale, Kazani na Trebeviću, NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH) odabrani su na osnovu historijske važnosti i emocionalne vrijednosti koju imaju u post-ratnoj BiH a koja je jednim dijelom određena i brojem komemoracija, memorijala i medijskih praćenja istih. Kolektivno pamćenje ima i političku i emocionalnu dimenziju.

3. Ispitati da li se (i uolikoj mjeri) razlikuju narativi dvije dobne skupine ispitanika iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva.

Ne očekuju se razlike u dobi, jer se očekuje da su mlađi ispitanici o događajima saznavali pretežno od starijih generacija i iz medija koji su, opet, oblikovani od strane starijih generacija. Stoga se očekuju etničko-entitetske razlike, ali ne i dobne.

4. Ispitati da li se (i uolikoj mjeri) razlikuju narativi Srba iz Sarajeva i Srba iz Istočnog Sarajeva iz obje dobne skupine.

Očekuje se da će narativi Srba iz Sarajeva biti sličniji narativima Bošnjaka iz Sarajeva sa kojima su proveli rat nego narativima Srba iz Istočnog Sarajeva, osim po pitanju stradanja Srba na Kazanima na Trebeviću gdje se očekuje da narativi Srba iz dva različita dijela Sarajeva budu vrlo slični.

5. Ispitati povezanost između pristrasnosti u sjećanjima na ratne događaje i spremnosti na pomirenje.

Spremnost na pomirenje će se ispitati s obzirom na pristrasnost u sjećanjima na rat i dob. Očekuje se da će više pristrasni ispitanici biti manje spremni na pomirenje bez obzira na entitetsku pripadnost.

3. Variable

Nezavisne varijable:

- dob - kategorička varijabla grupisana u dvije skupine (mlađi ispitanici od 15 do 19 godina u trenutku provođenja istraživanja i stariji ispitanici koji su na početku rata, 1992. godine, imali između 18 i 40 godina)
- etničko-entitetska pripadnost – kategorička varijabla grupisana u tri skupine: Bošnjaci (FBiH), Srbi (FBiH) i Srbi (RS)

Zavisne varijable:

- sjećanje na događaje iz rata u BiH – definirano je ispitivanjem pozitivne pristrasnosti koja se ogleda u navođenju više detalja na Upitniku sjećanja na ratne događaje koji podrazumijevaju stradanje pripadnika iste grupe. Ček-lista za analizu pristrasnosti je data u nastavku nacрта.
- spremnost za pomirenje između stanovnika Sarajeva i Istočnog Sarajeva (tj. stanovnika dva različita entiteta) – numerička varijabla operacionalno definirana putem vrijednosti na *Skali spremnosti za pomirenje* (Petrović, N., 2004).

Kontrolne varijable:

- spol – tri grupe će uključiti podjednak broj ženskih i muških ispitanika.
- mjesto boravka tokom rata (1992.-1995.) i u trenutku provođenja istraživanja (septembar, oktobar, novembar i decembar 2015. godine): područje Sarajeva, Istočnog Sarajeva (pod „Istočnim Sarajevom“ misli se na teritoriju koja je formirana 1993. godine, a smatra se da je ispitanik živio na području današnjeg Istočnog Sarajeva i prije rata ukoliko je imao prebivalište u jednoj od općina koje su danas u sklopu Istočnog Sarajeva

4. Hipoteze

H1: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva iskazati više pristrasnosti u sjećanjima na događaje u kojima su članovi njihove grupe bili žrtve, bez obzira na dob.

Očekuje se da će se razlike javiti u pri poređenju različitih verzija opisa istih događaja i to prema sljedećim mjerljivim indikatorima: detaljnost opisa (opširnost), tačnost datiranja događaja (vremenska perspektiva), intenzitet i vrsta emocija, pripisivanje krivice, pripisivanje patnje i stradanja, pripisivanje odgovornosti.

H1a: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva događaje u kojima je vlastita grupa žrtva opisivati opširnije i sa više detalja, bez obzira na dob.

H1b: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva navoditi intenzivne emocije uz događaje iz Upitnika o sjećanjima na ratne događaje (Jeftić, 2015), ali će se emocije razlikovati u vrsti i nivou intenziteta zavisno od položaja koji su članovi grupe kojoj ispitanik pripada imali u datom događaju (žrtva ili počinilac), bez obzira na dob.

H1c: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva češće navoditi drugu stranu kao krivca, dok će više opravdanja navoditi za postupke članova vlastite grupe, bez obzira na dob.

H1d: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva pri opisivanju događaja predstavljati pripadnike vlastite grupe kao žrtve i pri tome će navoditi izvore (svjedočenja, dokumente, medije) koji izvještavaju o njihovim stradanjima, bez obzira na dob.

H2: Očekuje se da će ispitanici više naglašavati važnost obilježavanja događaja u kojima su članovi vlastite grupe bili žrtve kroz komemoracije i memorijale, nego događaja u kojima su članovi druge strane bili žrtve, bez obzira na dob.

Očekuje se da će ispitanici isticati značaj obilježavanja događaja u kojima su članovi njihove grupe bili žrtve, dok će zanemarivati ili negirati potrebu za obilježavanjem događaja u kojima su članovi njihove grupe bili počinioci.

H3: Očekuje se da će narativi Srba iz Sarajeva biti sličniji narativima Bošnjaka iz Sarajeva nego narativima Srba iz Istočnog Sarajeva prema svim indikatorima osim pri opisivanju događaja koji se odnosi na stradanje Srba na Kazanima, bez obzira na dob.

Očekuje se da će narativi Srba iz Sarajeva biti sličniji narativima Bošnjaka iz Sarajeva nego Srba iz Istočnog Sarajeva (bez obzira na dob), budući da su sa Bošnjacima proveli rat i period nakon rata i prošli kroz iste/slične ratne traume. Ipak, očekuje se da će narativi Srba iz oba dijela Sarajeva biti znatno sličniji po pitanju sjećanja na stradanje Srba na Kazanima na Trebeviću. Također, Istočno Sarajevo je formirano od dijelova nekada prigradskih općina grada Sarajeva, što ukazuje na do sada zanemarivanu razliku između urbane i pretežno ruralne sredine koja također može utjecati na rezultate istraživanja (interakcija između stanovnika današnjeg Istočnog Sarajeva i stanovnika Sarajeva i prije rata je bila pod utjecajem navedene razlike).

H4: Očekuje se da će veća pristrasnost u sjećanjima voditi ka nižoj spremnosti za pomirenje, bez obzira na dob.

Očekuje se da će veća pristrasnost u sjećanjima izražena kroz detaljnije opise događaja u kojima su članovi vlastite grupe bili žrtve, navođenje više intenzivnijih emocija, naglašavanje patnje članova vlastite grupe, izražavanje potrebe za obilježavanjem događaja u kojima su članovi vlastite grupe žrtve kroz komemoracije itd., voditi ka nižoj spremnosti na pomirenje prema pripadnicima druge grupe.

5. Metodologija

5.1 Uzorak

U istraživanju će učestvovati ukupno 240 ispitanika sa područja Sarajeva i područja današnjeg Istočnog Sarajeva.

Ispitanici će biti grupisani prema dvije varijable (dob na početku rata i dob u trenutku provođenja istraživanja) u dvije grupe, unutar kojih će biti grupisani prema jednoj varijabli (mjesto boravka – Sarajevo/Istočno Sarajevo), pri čemu će ispitanici iz Sarajeva biti grupirani u dvije varijable (nacionalna pripadnost: Bošnjaci i Srbi), a svi ispitanici iz Istočnog Sarajeva su Srbi:

- I grupa – ispitanici koji su početkom rata u BiH (1992. godine) imali od 18 do 40 godina i živjeli su tokom rata u Sarajevu ili na području današnjeg Istočnog Sarajeva (120 ispitanika; 80 Srba i 40 Bošnjaka) – u daljem tekstu će se označavati kao „starija generacija“ (u toku istraživanja ispitanici iz ove grupe imaju od 41 do 63 godine),
- II grupa - ispitanici koji su rođeni neposredno nakon završetka rata u BiH, tako da u trenutku provođenja istraživanja imaju od 15 do 19 godina i žive na području Sarajeva i Istočnog Sarajeva (120 ispitanika; 80 Srba i 40 Bošnjaka) – u daljem tekstu će se označavati kako „mlađa generacija“.

U svakoj skupini će biti podjednak broj muškaraca i žena. Također, u svakoj skupini će biti podjednak broj ispitanika sa područja Sarajeva i Istočnog Sarajeva (120 ispitanika iz Sarajeva – 40 Bošnjaka i 40 Srba i 40 iz Istočnog Sarajeva u obje dobne skupine). Koristit će se snow-ball sampling metoda, s ciljem lakšeg pronalaska ispitanika zbog karakterističnih uvjeta samog istraživanja.

5.2 Instrumentarij

U okviru istraživanja koristit će se sljedeći instrumentarij:

- *Upitnik socio-demografskih karakteristika* – dob, mjesto boravka za vrijeme rata (od 1992. do 1995.) – samo za II grupu ispitanika („stariji ispitanici“) i trenutno mjesto boravka (za obje skupine ispitanika), nacionalna i entitetska pripadnost (Bošnjak, Srbin iz FBiH, Srbin iz RS-a)
- *Upitnik sjećanja na ratne događaje* (Jeftić, 2015) – sastoji se od ukupno sedam pitanja od čega su tri pitanja višestrukog izbora a četiri pitanja otvorenog tipa. Upitnik je formiran prema osam karakteristika master narativa (Bar-Talu, 2014) i četiri fenomenološke karakteristike sjećanja prema D'Argembau i Van Der Linden. Prema navedenim aspektima sjećanja razvijeni su indikatori sjećanja koji će se u kasnijem procesu razvrstati u mjerljive kategorije. Upitnik mjeri navedene karakteristike sjećanja za četiri događaja iz rata u BiH: Markale, Ulica Vase Miskina, Kazani na Trebeviću, NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH. Događaji su odabrani na osnovu njihovog položaja u historiji i učestalosti komemoracija posvećenih istom događaju:
- Masakr u ulici Vase Miskina je poznat pod nazivom „masakr u redu za hljeb“ i predstavlja prvi artiljerijski napad i prvo stradanje civila u opkoljenom Sarajevu. Događio se 27.05.1992. Komemoracija navedenog događaja se održava svake godine u Sarajevu.
- Masakr na Markalama predstavlja dva napada iz 1994 i 1995 godine kada su poginuli civili u historijskom centru Sarajeva. Drugi napad je predstavljao razlog za NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH i vodio je ka kasnijem potpisivanju Dejtonskog sporazuma. Komemoracija navedenog događaja se održava svake godine u Sarajevu.
- Ubistvo Srba u Kazanima na Trebeviću: između 1992 i 1993 godine određeni broj Srba iz Sarajeva je odveden na Trebević, planinu iznad grada, gdje su ubijeni od strane pripadnika

Armije BiH. Tačan broj ubijenih se još uvijek ne zna i to je do sada jedini dokumentovani slučaj ubistva Srba iz Sarajeva tokom rata u BiH. Postavljen je spomenik u znak sjećanja na ubijene na području općine Istočni Stari Grad.

- NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH se dogodilo nakon drugog napada na pijacu Markale (1995) i vodio je ka kraju opsade Sarajeva i potpisivanju Dejtonskog sporazuma. Datum bombardovanja obilježava se na području Republike Srpske.
- *Skala spremnosti za pomirenje* (Petrović, N., 2004) – sastoji se od 40 tvrdnji na kojima se vrši procjena stepena (ne)slaganja na skali Likertovog tipa. Skala je u cjelini pokazala visok nivo pouzdanosti (Krombahovo alfa- 0,97). Sastoji se od četiri supskale; nepovjerenje i okrivljavanje druge strane (Krombahovo alfa- 0,94), spremnost na saradnju (Krombahovo alfa- 0,94), opraštanje (Krombahovo alfa-0,89) i rehumanizacija (Krombahovo alfa- 0,89). Skala je formulisana tako da se može primijeniti na različite zaraćene strane u sukobu, pa se u stavkama govori o „nama“ i „njima“. Za potrebe istraživanja bit će precizirano ko za ispitanike predstavlja „mi“ i „oni“ kategorije, pri čemu će obzir biti uzeti etničko-entitetska podjela na Bošnjake (Sarajevo), Srbe (Sarajevo) i Srbe (Istočno Sarajevo).

5.3 Procedura terenskog rada

Ispitivanje će se obaviti u trajanju od jednog do dva mjeseca. S obzirom da će uzorak biti prigodan, osobe selektovane za učešće u istraživanju će popuniti prethodno definisan upitnik (papir-olovka) te će dobiti sva potrebna uputstva od strane anketara. Ispitivanje će biti anonimno i posebna pažnja će se posvetiti poštovanju etičkog kodeksa i zaštite integriteta svih ispitanika.

5.4 Statistička obrada podataka

Upitnici će biti uneseni u posebno pripremljenu Microsoft Office Excel matricu koja će odgovarati strukturi upitnika, tačnije, strukturi pitanja i modaliteta kodova tj. odgovora. Za statističku analizu će se koristiti SPSS 16.0 (Statistical Package for Social Science). Tom prilikom će se primijeniti deskriptivna statistika (frekvencije, procenti, mjere centralne tendencije) i statistika zaključivanja (koeficijent korelacije, t-test, ANOVA).

Narativi će se analizirati kroz listu karakteristika i mjerljivih indikatora za svaku karakteristiku koja je sačinjena na temelju četiri fenomenološke karakteristike sjećanja prema D'Argembau i Van der Linden (2008) i osam glavnih karakteristika master narativa prema Bar-Talu (2013) koje su predstavljene u Tabeli 1.

Tabela 1. Aspekti sjećanja prema D'Argembau i Van der Linden (2008) i Bar-Talu (2013)

Fenomenološki aspekti sjećanja (D'Argembau i Van der Linden, 2008)
Vremenska perspektiva
Intenzitet emocija
Prepričavanje
Distanciranje
Osam karakteristika master narativa (Bar-Tal, 2013)
Opravađavanje uključivanja u konflikt
Naglašavanje opasnosti koje konflikt predstavlja za društvo
Delegitimiziranje protivnika
Glorifikacija imidža vlastite grupe
Uloga žrtve

Ohrabrivanje patriotizma
Naglašavanje važnosti održavanja jedinstva
Naglašavanje želje za životom u miru

Pristrasnost će se ispitivati kroz listu indikatora i kao takva vezuje se za atribucione pristrasnosti, a ne za objektivni standard tačnosti ili ispravnosti („šta se zaista dogodilo?“). Pristrasnost se kao takva ispoljava u određenim razlikama koje se javljaju u okviru sjećanja a zavisno od uloge vlastite grupe u događaju koji je predmet prisjećanja. Pri tome, dakle, pristrasnost ukazuje na smjer u kojem će se prisjećanje članova jedne grupe razlikovati od prisjećanja članova druge grupe. Analizu indikatora će zbog objektivnosti raditi neovisni procjenjivači. U ovom slučaju radit će se o tri grupe i četiri događaja koji će se analizirati prema indikatorima datim u Tabeli 2:

Tabela 2. Karakteristike i indikatori sjećanja

Karakteristika	Indikator(i)
Vremenska perspektiva	Tačnost datiranja događaja
Intenzitet emocija	Zasićenost emocijama (koliko su riječi koje je ispitanik naveo kao asocijacije emocionalno zasićene) Frekventnost pominjanja emocija (broj riječi koje se odnose na emocije)
Vrsta emocija	Klasifikacija emocija (pozitivne/negativne) – procjenu će vršiti neovisni procjenjivači; intenzitet emocija će se skalirati
Detaljnost opisa	Broj riječi
Distanciranje	Broj riječi Frekventnost u prisjećanju događaja
Pripisivanje krivice	Intenzitet krivice – procjenu će vršiti neovisni procjenjivači; Frekventnost navođenja druge strane kao krivca
Pripisivanje odgovornosti	Intenzitet odgovornosti – procjenu će vršiti neovisni procjenjivači; Frekventnost navođenja druge strane kao odgovorne za događaje
Pripisivanje uloge žrtve	Frekventnost navođenja vlastite grupe kao žrtve – procjenu će vršiti neovisni procjenjivači

Prema tome, osnovni zadatak neće biti samo utvrditi da li će se razlike u sjećanjima pojaviti, nego utvrditi i gdje će se javiti, u čemu će se sastojati i gdje će biti više, a gdje manje izražene. Zbog toga bi se indikatori pristrasnosti mjerili s ciljem određivanja grube kvantifikacije, s tim što ukupan skor ne bi označavao pristrasnost grupe, jer će se ista određivati poređenjem tog skora sa skorom druge grupe.

6. Literatura:

- Alexander, J., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N., Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma Theory and Applications*. Berkley: University of California Press.
- Ali, R., Lifschultz, L. (1994). *Why Bosnia? Writings on the Balkan War*. The Pamphleteer's Press.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Anderson, F. J., Cohen, G., & Taylor, S. (2000). Rewriting the past: Some factors affecting the variability of personal memories. *Journal of Applied Cognitive Psychology*, 14, 435-454.

5. Antoni, D. S. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: XX vek.
6. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
7. Ashmore, R.D., Del Boca, F.K. (1981)., "Conceptual Approaches to Stereotypes and Stereotyping," in D.L. Hamilton (Ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior* (pp 1-35). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
8. Assman, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity, *New German Critique*, 65, 125-133.
9. Auerbach, Yeudit (2010) National narratives in a conflict of identity. In: Ya'acov Bar-Siman-Tov (ed.) *Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*. Jerusalem: Jerusalem Institute for Israel Studies, 99-134.
10. Baddeley, A. D. (1992). What is autobiographical memory? U: M. A. Conway, D. C.
11. Baddley, A. (2004). *Ljudsko pamćenje: teorija i praksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
12. Bargh, J. A. (1999). The cognitive monster: The case against controllability of automatic stereotype effects. U S. Chaiken i Y. Trope (Eds.), *Dual-process theories in social psychology* (pp. 361-382). New York: Guilford Press.
13. Bar-On, D. (1995). *Fear and hope: Three generations of the Holocaust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. Bar-Tal, D. (1998). Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case. *International Journal of Conflict Management* 9 (1), 22-50.
15. Bar-Tal, D. (2003). Collective Memory and Physical Violence: Its Contribution to the Culture of Violence. Cirns, E., Roe, M.D. (Eds.). *Memories in Conflict*. London: Macmillan.
16. Bar-Tal, D., Sharvit, K., Halperin, E., Zafran, A. (2012). Ethos of Conflict: The Concept and Its Measurement. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(1), 40-61.
17. Bar-Tal, Daniel (1998) Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management* 9(1): 22-50.
18. Bar-Tal, Daniel (2007) *Lihyt Besichsooch: Nituach Psychology-Hevrat shel Hahevra Hayeoodit Beisrael* [Living in a Conflict: A Psychological-Social Analysis of the Jewish Society in Israel]. Jerusalem: Carmel.
19. Bar-Tal, Daniel (2013) *Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
20. Bar-Tal, D., Teichman, Y., (2005). *Stereotypes and prejudice in conflict representations of Arabs in Israeli Jewish society*. UK: Cambridge University Press.
21. Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*, New York: Cambridge University Press, New York.
22. Bartlett, F.C. (1932/1972). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Batcho, K. I. (2013). Nostalgia: The bittersweet history of a psychological concept. *History of Psychology*, 13, 165-176. doi:10.1037/a0032427
24. Baumeister, Roy & Stephen Hastings (1997) Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves. In: James Pennebaker, Dario Paez & Bernard Rime (eds) *Collective Memory of Political Events*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 277-293.
25. Bekerman, Zvi & Michalinos Zembylas (2010) Fearful symmetry: Palestinian and Jewish teachers confront contested narratives in integrated bilingual education. *Teaching and Teacher Education* 26(3): 507-515.
26. Bekerman, Zvi & Michalinos Zembylas (2011) The emotional complexities of teaching conflictual historical narratives: The case of integrated Palestinian-Jewish schools in Israel. *Teachers College Record* 113(5): 1004-1030.
27. Bell, B. E., & Loftus, E. F. (1989). Trivial persuasion in the courtroom: The power of (a few) minor details. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 669-679.

28. Ben-Ze'ev, E., Ginio, R., Wintr, J. (2010). *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
29. Bluck, S., Alea, N., Habermas, T., & Rubin, D. (2005). A tale of three functions: The self-reported uses of autobiographical memory. *Social Cognition*, 23, 91–117.
30. Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. New York, NY: Basic Books.
31. Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2004). *Collective guilt: International perspectives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
32. Brewer, W.F. (1986). What is autobiographical memory? U: D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical Memory* (pp. 25-49). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
33. Brewer, W.F. (1988). What is autobiographical memory? U: D.C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (str. 25–50). Cambridge: Cambridge University Press.
34. Brockmeier, J. (2001). Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory, *Culture Psychology*, 8(1), 15-43.
35. Brown, N. R., Lee, P. J., Krslak, M., Conrad, F. G., Hansen, T., Havelka, J., & Reddon, J. (2009). Living in history: How war, terrorism, and natural disaster affect the organization of autobiographical memory. *Psychological Science*, 20, 399–405.
36. Brown, R. (2003). Međugrupni odnosi. U M. Hewstone i W. Stroebe (ur.), *Uvod usocijalnu psihologiju: europske perspektive* (pp. 427-455). Jastrebarsko: Naklada Slap.
37. Brown, Rupert and Cehajic, Sabina (2008). *Dealing with the past and facing the future: mediators of the effects of collective guilt and shame in Bosnia Herzegovina*. *European Journal of Social Psychology*, 38 (4). 669;684. ISSN 0046-2772
38. Brown, Rupert, Gonzalez, Roberto, Zagefka, Hanna, Manzi, Jorge and Cehajic, Sabina (2008) *Nuestra Culpa: collective guilt as a predictor for reparation for historical wrongdoing*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (1). pp. 75-90. ISSN 0022-3514
39. Browning, C. (2010). *Remembering survival: Inside a Nazi slavelabor camp*. New York, NY: W.W. Norton and Company.
40. Bruner, Jerome (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
41. Bryant, R. A., Sutherland, K., & Guthrie, R. M. (2007). Impaired specific autobiographical memory as a risk factor for posttraumatic stress after trauma. *Journal of Abnormal Psychology*, 116, 837–841.
42. Buckley-Zistel, Susanne (2009) Nation, narration, unification? The politics of history teaching after the Rwandan genocide. *Journal of Genocide Research* 11(1): 31–53.
43. Cairns, E., & Darby, J. (1998). The conflict in Northern Ireland: Causes, consequences, and controls. *American Psychologist*, 53, 754-760.
44. Cairns, E., Roe, M.D. (2003). *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, New York: Palgrave Macmillan.
45. Carstensen, L. L., & Turk-Charles, S. (1994). The salience of emotion across the adult life span. *Psychology and Aging*, 9, 259-264.
46. Chaitin, J., Steinberg, S. (2014). „I Can Almost Remember It Now“: Between Personal and Collective Memories of Massive Social Trauma. *Journal of Adult Development*, 21. 30-42.
47. Cohen-Mansfield, J., Shmotkin, D., Eyal, N., Reichenatal, Y., & Hazan, H. (2010). A comparison of three types of autobiographical memories in old-old age: First memories, pivotal memories and traumatic memories. *Gerontology*, 56, 564–573.
48. Coman, A., Brown, A.D., Koppel, J., Hirst, W. (2009). Collective Memory from a Psychological Perspective, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 22(2), 125-136. *Social Psychological and Personality Science*, 1 (2). pp. 190-196. ISSN 1948-5506
49. Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press.
50. Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, 53, 594–628.
51. Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 107, 261-288.

52. Conway, M.A. (2001). Sensory-perceptual Episodic Memory and Its Context: Autobiographical Memory. *Philosophical Transactions in the Royal Society of London B Biological Sciences*, 356, 1375-1384.
53. Čehajic, Sabina and Brown, Rupert (2010). *Silencing the Past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of ingroup responsibility*.
54. Čehajic, Sabina, Brown, Rupert and Castano, Emanuele (2008). *Forgive and Forget?: Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia Herzegovina*. *Political Psychology*, 29 (3). pp. 351-367. ISSN 0162-895X
55. Čehajic, Sabina, Brown, Rupert and Gonzalez, Roberto (2009). *What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group*. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12 (6). pp. 715-729. ISSN 1368-4302
56. Čehajić, Sabina and Brown, Rupert (2008). *Not in my name: a social psychological study of antecedents and consequences of acknowledgement of ingroup atrocities*. *Genocide Studies and Prevention*, 3 (2). pp. 195-211. ISSN 1911-0359
57. D'Argembeau, A., Comblain, C., & Van der Linden, M. (2003). Phenomenal characteristics of autobiographical memories for positive, negative, and neutral events. *Applied Cognitive Psychology*, 17, 281–294.
58. Daiute, C. (2010). *Human Development and Political Violence*. UK: Cambridge University Press.
59. D'Argembeau, A., Van der Linden, M. (2008). *Remembering Pride and Shame: Self-enhancement and the Phenomenology of Autobiographical Memory*. *Memory*, 16. 534-547.
60. Devine, P. G., Monteith, M. J. (1999). Automaticity and control in stereotyping. US. Chaiken i Y. Trope (eds.), *Dual-process theories in social psychology* (pp. 339-360). New York: Guilford Press.
61. Dresler-Hawke, E., Liu, J.H. (2006). Collective Shame and the Positioning of German National Identity. *PsicologiaPolitica*, 32, 131-153.
62. Duraković-Belko, E., Powell, S. (ur) (2000). Psihosocijalne posljedice rata. Rezultati empirijskih istraživanja provedenih na području bivše Jugoslavije. Zbornik radova Simpozija. Sarajevo: Filozofski fakultet.
63. Durkheim, Emile. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: The Free Press, New York.
64. Duyvendak, J. (2011). *The politics of home: Belonging and nostalgia in Western Europe and the United States*. Ballingstoke, UK: Palgrave.
65. Đerić, G. (2007). O čemu govorimo kada čutimo i o čemu čutimo kada govorimo, *Filozofija i društvo*, 34, 43-57.
66. Đerić, G. (ur.) (2008). *Intima javnosti*. Beograd: Edicija Reč.
67. Elchereth, G., Biruski, D.C., Spini, D. (2014). *War, Community and Social Change*. New York: Springer.
68. Ervin-Tripp, S. M., & Kuentay, A. (1995). The occasioning and structure of conversational stories. In T. Givon (Ed.), *Conversation: Cognitive, communicative, and social perspectives* (pp. 133—166). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
69. Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice and discrimination. U D. T. Gilbert, S.T. Fiske, i G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 357-395). New York: McGraw-Hill.
70. Fiske, S. T., Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill.
71. Fiske, S.T., Taylor, S.E. (1991). *Social cognition* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
72. Fitzgerald, J. M. (1988). Autobiographical memory: A developmental perspective. U: D.C. Rubin, (Ed.) (1995). *Autobiographical memory* (str.360-384). Cambridge: Cambridge University Press.
73. Fransozi, R. (1998.) Narrative analysis – Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative, *Annual Review of Sociology*, 24, 517-554.
74. Freud, S. (1979). *Iz kulture i umetnosti*. Novi Sad: Matica Srpska.

75. Ghetti, S., et al. (2006). What can subjective forgetting tell us about memory for childhood trauma? *Memory and Cognition*, 34, 1011–1025.
76. Golubović, Z. (1995). *Društveni karakter i društvene promjene u svjetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Institut za filozofiju idruštvenu teoriju „Filip Višnjić”.
77. Habermas, T., & Bluck, S. (2000). Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. *Psychological Bulletin*, 126, 748–769.
78. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. New York: Cambridge University Press.
79. Hammack, P. L., & Pilecki, A. (2012). Narrative as a root metaphor for political psychology. *Political Psychology*, 33, 75–104.
80. Hammack, Phillip & Andrew Pilecki (2012) Narrative as a root metaphor for political psychology. *Political Psychology* 33(1): 75–103.
81. Hammack, Phillip (2010) Identity as burden or benefit? Youth, historical narrative, and the legacy of political conflict. *Human Development* 53(4): 173–201.
82. Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
83. Herlihy, J., & Turner, S. W. (2007). Asylum claims and memory of trauma: Sharing our knowledge. *The British Journal of Psychiatry*, 191, 3–4.
84. Hermans, H. (1993). *The dialogical self*. New York: Academic Press.
85. Hewer, C.J., Roberts, R. (2012). History, Culture and Cognition: Towards a Dynamic Model of Social Memory. *Culture Psychology*, 18(2), 167–183.
86. Hirsch, M. (2008). The generation of post memory. *Poetics Today*, 29, 103–128.
87. Hirst, W., & Manier, D. (1996). Remembering as communication: A family recounts its past. In D.C. Rubin (Ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographicalmemory* (pp. 271–290). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
88. Hirst, W., Fineberg, I.A. (2012). Psychological Perspectives on Collective Memory and National Identity: The Belgian Case. *Memory Studies*, 5(86), 86–95.
89. Hobsbawm, E., Ranger, T. (1992). *Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
90. Hogg, M., (2006). Social Identity Theory.. Burke, P.J. (Eds,). *Contemporary Social Psychological Theories*. Stanford: Stanford University Press.
91. Hothersall, D. (2002). *Povijest psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
92. Hunt, M. (1993). *The story of psychology*. New York: Doubleday.
93. Hunt, N.C. (2010). *Memory, War and Trauma*. New York: Cambridge University Press.
94. Hurwitz, J., Peffley, M.(eds.), (1998). *Perception and Prejudice: Race and Politics in the United States*. New Haven, CT: Yale University Press.
95. Hyman, I. E, Jr., Gilstrap, L. L., Decker, K., & Wilkinson, C. (1998). Manipulating remember and know judgments of autobiographicalmemories: An investigation of false memory creation. *Applied Cognitive Psychology*, 12, 371–386.
96. Igartua, P., Paez, I. (1997). Art and Remembering Collective Events, u: J. Pennebaker et al., *Collective Memory of Political Events*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
97. Iyer, A., & Jetten, J. (2011). What’s left behind: Identity continuity moderates the effect of nostalgia on well-being and life choices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 94–108. doi:10.1037/a0022496
98. Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: Methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 41, 179–197.
99. Kashima, Y., Fiedler, K., Freytag, P. (2008). *Stereotype Dynamics: Language-based Approaches to the Formation, Maintenance, and Transformation of Stereotypes*. London: Taylor & Francis.
100. Kleim, B., & Elhers, A. (2008). Reduced autobiographical memory specificity predicts depression and posttraumatic stress disorder after recent trauma. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 231–242.
101. Kuljić, T. (2006). *Kultura sjećanja*. Beograd: Čigoja.
102. Kuljić, T. (2009). *Sociologija generacija*. Beograd: Čigoja.

103. Kuljić, T. (2010). Sećanje na Titoizam: hegemoni okviri, *Filozofija i društvo*, 2, 225-250.
104. La'szlo', Janos (2008) *The Science of Stories: An Introduction to Narrative Psychology*. New York: Routledge.
105. Lacan, J. (1986). *Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Zagreb: Naprijed.
106. Lacan, J. (1999). *On Feminine Sexuality. The Limits of Love and Knowledge, Book XX*. New York: W.W. Norton&Company.
107. Landsberg, A. (1997). America, the Holocaust, and the Mass Culture of Memory: Toward a Radical Politics of Empathy, *New German Critique*, 71, 63-86.
108. Landsberg, A. (2004). *Prosthetic memory: The transformation of American remembrance in the age of mass culture*. New York, NY: Columbia University Press.
109. Langer, L. L. (1991). *Holocaust testimonies: The ruins of memory*. New Haven, CT: Yale University Press.
110. Leone, G., Curigliano, G. (2009). Coping with Collective Responsibilities: An Explorative Study on Italian Historical Identity through Three Generations, *Journal of Language and Politics*, 8(2), 305-326.
111. Leyens, J.P. i Dardenne, B. (2001). Temeljni koncepti i pristupi u području socijalne kognicije. U M. Hewstone i W. Stroebe (Eds.) *Uvod u socijalnu psihologiju – Europske perspektive*. Zagreb: Naklada Slap. 99–122.
112. Licata, L., Klein, O. (2010). Holocaust or Benevolent Paternalism? Intergenerational Comparisons on Collective Memories and Emotions about Belgium's Colonial Past. *International Journal of Conflict and Violence* 4(1), 45-57.
113. Lippman, W., (2010). *Public Opinion*. London: Greenbook Publications.
114. Lury, C. (1998). *Prosthetic culture. Photography, memory and identity*. New York: Routledge.
115. Maass, A., Salvi, C., Arcuri, L., Semin, G.R. (1989). Language use in intergroup context: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 981-993.
116. MacDonald, David (2002) *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press.
117. Mahoney, M. J. (1988). Constructive metatheory: 1. Basic features and historical foundations. *International Journal of Personal Construct Psychology*, 1, 1-36.
118. Margalit, A. (2002). *The ethics of memory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
119. Mather, M., & Johnson, M. K. (2003). Affective review and schema reliance in memory in older and younger adults. *American Journal of Psychology*, 116(2), 169-189.
120. McAdams, Dan (2006) *The Redemptive Self: Stories Americans Live By*. New York: Oxford University Press.
121. McClelland, J. L. (1994). The organization of memory: A parallel distributed processing perspective. *Review of Neurology*, 150, 570-579.
122. McClelland, J.L. McNoughton, B.L., O'Reilly, R.C. (1995). Why there are complementary learning systems in the hippocampus and neocortex: Insights from the successes and failures of connectionist models of learning and memory. *Psychological Review*, 102, 419-457.
123. McKeever, C. F. Joseph, S. and McCormack, J. (1993). Memory of Northern Irish Catholics and Protestants for violent incidents and their explanations for the 1981 hunger strike. *Psychological Reports*, 73(2). 463-466.
124. Mininni, G., Manuti, A., Curigliano, G. (2013). Commemorative Acts as Discursive Resources of Historical Identity, *Culture Psychology*, 19, 33-58.
125. Moore, S. A., & Zoellner, L. A. (2007). Over general autobiographical memory and traumatic events: An evaluative review. *Psychological Bulletin*, 133, 419–437.
126. Moscovici, Serge (1988) Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology* 18(3): 211–250.
127. Neisser, U. (Ed.). (1993). *The perceived self: Ecological and interpersonal sources of self-knowledge*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

128. Neisser, U., Fivush, R. (Eds.). (1994). *The remembering self: Construction and accuracy in the self-narrative*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
129. Nelson, K. (1988). The ontogeny of memory for real events. U: U. Neisser and E. Winograd (Eds.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
130. Nelson, K., & Fivush, R. (2004). The emergence of autobiographical memory: A social-cultural developmental theory. *Psychological Review*, 111, 486–511.
131. Nelson, T.D., (2002). *The Psychology of Prejudice*. New York: Allyn and Bacon.
132. Nora, P. (1996). The Era of Commemorations, u: L. Kritzman, *Realms of Memory: the Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press.
133. O'Loughlin, M. (2007). Bearing witness to troubled memories. *Psychoanalytic Review*, 94(2), 191–212.
134. Olick, J.K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures, *Sociological Theory*, 7, 333-348.
135. Pasupathi, M. (2001). The social construction of the personal past and its implications for adult development. *Psychological Bulletin*, 127(5), 651-672.
136. Peters, S., Schuyt, M. (1998). Weinig kennis, veel moralisme (Little knowledge, much moralism). *Historisch Nieuwsblad*, 7 (3), 24–7.
137. Petrović, N., (2005). *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Bošnjaka i Hrvata*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
138. Petrović, N., (2010). "Sociopsihološki aspekti pomirenja u BiH. Nakon 15 godina mira", u: Puhalo, S., Petrović, N., Perišić, N. (ur.) *Spremnost na pomirenje u BiH (13-67)*. Sarajevo: Frierich Ebert Stiftung.
139. Petrović, N. (2005). Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
140. Popadić, D., Biro, M. (2002). Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji. U Vukadinović Đ. (ur): *Etnički stereotipi (33-56)*. Beograd: Novasrpska politička misao.
141. Porat, D.A. (2004). It's Not Written Here, But This Is What Happened: Students' Cultural Comprehension of Textbook Narratives on the Israeli- Arab Conflict. *American Educational Research Journal* 41.4, 963–96.
142. Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
143. Puhalo, S. (2013). *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove. Socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
144. Rapport, N., & Dawson, A. (1998). Migrants of identity: Perceptions of home in a world of movement. Oxford, UK: Berg.
145. Reading, A. (2002). The social inheritance of the Holocaust. Gender, culture and memory. New York, NY: Palgrave Macmillan.
146. Rhodewalt, F. (1998). Self-presentation and the phenomenal self: The "carryover effect" revisited. In J. M. Darley & J. Cooper (Eds.), *Attribution and social interaction* (pp. 373-398). Washington, DC: American Psychological Association.
147. Richardson, K. (1988). *Understanding psychology*. Milton Keynes: Open University Press.
148. Robinson, J.A., Swanson, K. L. (1993). Field and observer modes of remembering. *Memory*, 1, 169-184.
149. Routledge, C., Arndt, J., Sedikides, C., Wildschut, T., (2008). A Blast from the Past: The Terror Management Function of Nostalgia. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44. 132-140.
150. Rubin, D. C, & Baddeley, A. D. (1989). Telescoping is not time compression: A model of dating autobiographical events. *Memory and Cognition*, 17, 653-661.
151. Rubin, D. C., Boals, A., & Berntsen, D. (2008). Memory in posttraumatic stress disorder: properties of voluntary and involuntary, traumatic and nontraumatic autobiographical memories in

- people with and without posttraumatic stress disorder symptoms. *Journal of Experimental Psychology General*, 137, 591–614.
152. Rubin, D. C., Schrauf, R. W., & Greenberg, D. L. (2003). Belief and recollection of autobiographical memories. *Memory & Cognition*, 31, 887–901.
 153. Rubin, D.C. (Ed.) (1995). *Autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
 154. Rubin, H. Spinnler, W. A. Wagenaar (Eds.). *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 13-29). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
 155. Salinas, M.F. (2007). *Planting hatred, sowing pain. The psychology of the Israeli Palestinian conflict*. London: Praeger.
 156. Schacter, D.L., Tulving, E. (1994). *Memory Systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
 157. Schacter, D. L. (1996). *Searching for memory: The brain, the mind, and the past*. New York: Basic Books.
 158. Schacter, D. L., Norman, K. A., & Koutstaal, W. (1998). The cognitive neuroscience of constructive memory. *Annual Review of Psychology*, 49, 298–318.
 159. Schuman, H., & Rodgers, W. L. (2004). Cohorts, chronology, and collective memories. *Public Opinion Quarterly*, 68, 217–254.
 160. Schuman, H., Belli, R. F., & Bischoff, K. (1997). The generational basis of historical knowledge. U. J. W. Pennebaker, D. Paez, & B. Rimé (Eds.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (pp. 47–77). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
 161. Sedikides, C., Wildschut, T., Arndt, J., & Routledge, C. (2008). Nostalgia: Past, present, and future. *Current Directions in Psychological Science*, 17, 304–307. doi:10.1111/j.1467-8721.2008.00595.x
 162. Semin, G.R., Smith, E.R. (1999). Revisiting the past and back to the future: memory systems and the linguistic representation of social events. *Attitudes and Social Cognition*, 76(6), 877-892.
 163. Shapira, A. (1996). Historiography and memory: Latrun 1948. *Jewish Social Studies*, 3, 20–61.
 164. Shotter, J. (1994). 'Getting in touch': The meta-methodology of a postmodern science of mental life. U. S. Kvale (Ed.), *Psychology and postmodernism* (pp. 58–74). London: Sage.
 165. Skowronski, J. J., & Walker, W. R. (2004). How describing autobiographical events can affect autobiographical memories. *Social Cognition*, 22, 555–590.
 166. Skowronski, J.J., Walker, W.R. (2004). How describing autobiographical events can effect autobiographical memories. *Social Cognition*, 22(5), 555-590.
 167. Skowronski, J.J., Walker, W.R., & Betz, A.L. (2004). Who was I when that happened? The timekeeping self in autobiographical memory. In D.R. Beike, J.M. Lampien, & D.A. Behrand (Eds.). *The self and memory* (pp. 183-206). New York: Psychology Press.
 168. Slocum-Bradley, Nikki (2008) Discursive production of conflict in Rwanda. In: Fathali Moghaddam, Rom Harré & Naomi Lee (eds) *Global Conflict Resolution through Positioning Analysis*. New York: Springer, 207–226.
 169. Smeekes, A., Verkuyten, M., Martinovic, B. (2014). Longing for the Country's Good Old Days: National Nostalgia, Autochthony Beliefs, and Opposition to Muslim Expressive Rights. *British Journal of Social Psychology*. 2-20.
 170. Smith, E. E., Rips, L. J., & Shoben, E. J. (1974): Semantic memory and psychological semantic. U. G.H. Bower (Ed.). *The psychology of Learning and Motivation*, VIII, New York: Academic Press, pp. 1–45.
 171. Spini, E., Elcherth, G., Biruski, C. (Eds.). *War, Community, and Social Change. Collective Experiences in the Former Yugoslavia*. New York Heidelberg Dordrecht London: Springer.
 172. Telibecirovic, A., Colakovic, S. (2013). *Opsada Sarajeva*. Zenica: IK Vrijeme.
 173. Thome, A. (2000). Personal memory telling and personality development. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 45-56.

174. Tice, D. M. (1992). Self-concept change and self-presentation: The looking glass self is also a magnifying glass. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 435-451.
175. Tint, B. (2010). History, memory, and intractable conflict. *Conflict Resolution Quarterly*, 27, 239–256.
176. Tulving, E. (1993). What is episodic memory? *Current Directions in Psychological Science*, 2(3), 67–70.
177. Volkan, V. (2006). *Killing in the name of identity: A study of bloody conflicts*. Charlottesville, VA: Pitchstone Publishing.
178. Wachtel, A.B. (2010). *Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Sarajevo: Bošnjačka Asocijacija 33.
179. Welzer, H. (2010). Re-narrations: How pasts change in conversational remembering. *Memory Studies*, 3(1), 5-17.
180. Wildschut, T., Bruder, M., Robertson, S., Tilburg, W. A. P., & Sedikides, C. (2014). Collective nostalgia: A group-level emotion that confers unique benefits on the group. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107, 844–863. doi:10.1037/a0037760
181. Williams, H. L., Conway, M. A., & Cohen, G. (2008). Autobiographical memory. In G. Cohen & M. A. Conway (Eds.), *Memory in the real world* (3rd ed., pp. 21–90). Hove: Psychology Press.
182. Williams, L. M. (1994). Recall of childhood trauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 1167–1176.
183. Wilson, R. A., and Keil, F. C. (Eds.) (1999). *The MIT encyclopedia of the cognitive sciences*. Cambridge: The MIT Press.
184. Winograd, E., Neisser, U. (Eds.). (1992). *Affect and accuracy in recall: Studies of "flashbulb" memories*. New York: Cambridge University Press.
185. Winter, Jay (2010) Thinking about silence. In: Efrat Ben-Ze'ev, Ruth Ginio & Jay Winter (eds) *Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–31.
186. Zaromb, F., Butler, A.C., Agarwal, P.K., Roediger III, H.L. (2014). Collective Memories in Three Wars in United States History in Younger and Older Adults. *Memory and Cognition*, 42, 383-399.
187. Zembylas, M., Bekerman, Z. (2008). Education and the Dangerous Memories of Historical Trauma: Narratives of Pain, Narratives of Hope. *Curriculum Inquiry*, 38(2). 125-154.
188. Zerubavel, E. (2003). *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
189. Zerubavel, Y. (2002). The “mythological Sabra” and Jewish past: Trauma, memory and contested identities. *Israel Studies*, 17, 115–146.
190. Zlatanović, Lj. (2004). Autobiografsko pamćenje, shematizacija i samstvo. *Teme*, 4, 421–431.
191. Zlatanović, Lj. (2011). Viko i Bartlet: Sećanje kao proces konstrukcije. *Godišnjak za psihologiju*, 7(9), 19–41.

Opis sadržaja (strukture po poglavljima) disertacije

1 Uvod

1.2 Individualno pamćenje

1.2.1 Karakteristike individualnog pamćenja

1.2.2. Individualno pamćenje traumatskih događaja

- 1.3 Kolektivno pamćenje
 - 1.3.1 Karakteristike kolektivnog pamćenja
 - 1.3.2 Kolektivno pamćenje za traumatske događaje i utjecaj na mlađe generacije
- 1.4 „Moje-njihovo“ sjećanje
 - 1.4.1 Nastanak „mog-njihovog“ sjećanja
 - 1.4.2 Nastanak „opasnih“ sjećanja
- 1.5 Pogreške pamćenja
- 1.6 Utjecaj sjećanja na proces pomirenja u post-konfliktnim društvima
 - 1.6.1 Prenos sjećanja i spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini
 - 1.6.2 Socio-kognitivni i fenomenološki aspekti sjećanja na rat u Sarajevu i Istočnom Sarajevu
 - 1.6.3 Spremnost na pomirenje u post-konfliktnoj podijeljenoj sredini
- 1.7 Ciljevi istraživanja
- 1.8 Hipoteze istraživanja
- 2 Metod rada
 - 2.1 Opis uzorka
 - 2.2 Opis procedure terenskog rada
 - 2.3 Varijable i instrumenti istraživanja
 - 2.4 Obrada podataka
 - 2.5 Etički aspekt istraživanja
- 3 Rezultati istraživanja
- 4 Diskusija
- 5 Zaključci
- 6 Literatura

Skala sjećanja na ratne događaje¹ (Jeftić, 2015)

Pred Vama se nalaze pitanja koja se odnose na Vaša sjećanja na četiri događaja koji su se odvijali tokom rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995). Molim Vas da odgovorite na navedena pitanja zaokruživanjem slova ispred jednog od ponuđenih odgovora ili pružanjem detaljnijeg odgovora.

¹ Ista pitanja će se ponoviti i za preostala tri događaja. Iako je u uvodnom dijelu nacrtu korištena riječ „masakr“, u istraživanju i samom upitniku je zamijenjena neutralnom riječi „događaj“ kako bi se umanjio utjecaj na ispitanike.

Događaj u ulici Vase Miskina

1. Sjećate li se kada se ovaj događaj desio? (odaberite samo jedan od ponuđenih odgovora i napišite datum ukoliko se sjećate)
 - a) Sjećam se tačnog datuma (mjesec i godina) _____ ;
 - b) Sjećam se samo godine _____ ;
 - c) Ne sjećam se kada se ovaj događaj desio.
2. Da li se prisjećate ovog događaja? (odaberite samo jedan od ponuđenih odgovora)
 - a) često;
 - b) ponekad;
 - c) nikad.
3. Koja je Vaša prva asocijacija na pomenuti događaj (molim Vas da odgovorite sa najviše tri riječi)

4. Ukoliko biste trebali pomenuti događaj opisati nekom ko za njega nikada nije čuo, kako biste to uradili?

5. Na osnovu informacija koje imate kako biste opisali kako se događaj odvijao i odakle ste dobili te informacije?

6. Ukoliko biste trebali da objasnite zbog čega se pomenuti događaj desio (i ko je bio odgovoran za njega) nekom ko za isti događaj nikada nije čuo, šta biste rekli?

-
-
-
7. Da li je potrebno obilježavati sjećanje na ovaj događaj kroz komemoracije i memorijale?
Ukoliko je Vaš odgovor da, objasnite zašto to smatrate.

Skala spremnosti na pomirenje (Petrović, N., 2004)

		Uopšte se ne slažem	Uglavnom se ne	Neodlučan/ neodlučna	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
1	Ja krivim isključivo Njih za ono što se dogodilo	1	2	3	4	5
2	Treba težiti uspostavljanju svih vrsta veza sa Njima	1	2	3	4	5
3	Neophodno je da oprostimo jedni drugima radi bolje budućnosti	1	2	3	4	5

4	Žao mi je zbog nesreća koje su se desile, bez obzira na naciju	1	2	3	4	5
5	Oni su po prirodi neiskreni, podli i zlonamerni	1	2	3	4	5
6	Trebalo bi što pre omogućiti uslove za punu saradnju sa Njima	1	2	3	4	5
7	Bez opraštanja i pomirenja svi ćemo ostati deo prošlosti	1	2	3	4	5
8	Svestan/svesna sam da je tokom sukoba bilo i naših mana i loših postupaka	1	2	3	4	5
9	Oni su tokom istorije uvek smišljali planove protiv našeg naroda	1	2	3	4	5
10	Mislim da je saradnja s Njima neophodna i u zajedničkom interesu	1	2	3	4	5
11	Mogu da oprostim onima od Njih koji priznaju zlo koje su naneli	1	2	3	4	5
12	Među Njima ima puno poštenih i čestitih ljudi	1	2	3	4	5
13	Oni nikada neće moći da se iskupe za ono što su nam uradili	1	2	3	4	5
14	Patnje i neizvesnosti će biti znatno manje ako se postigne zadovoljavajući stepen međunacionalnog poverenja i saradnje	1	2	3	4	5
15	Mislim da bi svaki narod trebalo da uputi izvinjenje drugim narodima	1	2	3	4	5
16	Nasilje je dovelo do velikih gubitaka i zla	1	2	3	4	5
17	Zbog svoje otvorenosti prema Njima uvek smo ispadali naivni i bili iskorišćavani	1	2	3	4	5
18	Zainteresovan(a) sam za uspešan razvoj dobrih odnosa i pune saradnje sa Njima	1	2	3	4	5
19	Mislim da bi neko od naših zvaničnika trebao da se izvinjava za svestvarne pogreške koje su učinjene u našim premapripadnicima drugih naroda	1	2	3	4	5
20	Zločin pojedinačine čine sve Njih lošim ljudima	1	2	3	4	5
21	Nikada više neću moći da verujem Njima	1	2	3	4	5
22	Zalažem se za slobodnu i otvorenu trgovinsku razmenu s Njima	1	2	3	4	5
23	Shvatam da bi opraštanje pomoglo zalečenju rana	1	2	3	4	5
24	I oni su ljudska bića, kao i svi ostali	1	2	3	4	5
25	Mi smo se borili jer smo morali, a oni jer takvi po prirodi	1	2	3	4	5
26	Radeći zajedno, dva naroda mogu pomoći našoj deci da zaleče rane i imaju bolji život	1	2	3	4	5
27	Bez opraštanja nema napretka već samo beskrajnog okretanja u krugu sukoba i nasilja	1	2	3	4	5
28	Verujem da je i kod Njih mnogo ljudi patilo zbog sukoba	1	2	3	4	5
29	Kad čujem da je neko jedan od Njih, sumnjičav(a) sam i oprezan/na	1	2	3	4	5
30	Pristala/o bih da lično učestvujem u aktivnostima koje bi vodile što bržoj uspostavi poverenja i saradnje	1	2	3	4	5
31	Mislim da bi smo i mi trebali uputiti izvinjenje za eventualne greške naše strane	1	2	3	4	5
32	Ljudski život bilo koga od nas nije ništa vredniji nego ljudski život nekoga od Njih	1	2	3	4	5
33	Njima nikad više ne treba verovati, čak i ako se uspostave dobri zvanični odnosi	1	2	3	4	5
34	Popravljanje međusobnih odnosa može doneti koristi obema stranama	1	2	3	4	5
35	Lično sam spreman/spremna da svima oprostim	1	2	3	4	5
36	Ne može se prihvatiti mišljenje da su svi Oni učestvovali u zločinima	1	2	3	4	5
37	Osećam gorčinu uvek kad ih neko pomene	1	2	3	4	5
38	Podržavam svaki oblik saradnje koji vodi učvršćivanju mira	1	2	3	4	5
39	Mislim da bi naš narod trebalo da zatraži oprostaj od drugih	1	2	3	4	5
40	Dela počinio ca zločina ne čine sve Njih lošim ljudima	1	2	3	4	5

NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRADU

**Referat o kvalifikovanosti kandidata
i podobnosti predložene teme za doktorsku disertaciju**

Tema: **Socio-kognitivni aspekti sjećanja na rat: iskustvo Sarajeva i Istočnog Sarajeva**

Mentor:

Prof. dr Dragan Popadić

Doktorand:

Alma Jeftić

1. Osnovni podaci o kandidatu

Alma Jeftić je rođena 1984. godine u Zenici, BiH. Diplomirala je na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Magistrirala je Upravljanje državom i humanitarne poslove (*State Management and Humanitarian Affairs*) pri Centru za Interdisciplinarne postdiplomske studije u organizaciji Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Beogradu i La Sapienza Univerziteta u Rimu. Trenutno pohađa doktorske studije psihologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

U periodu od 2010. do 2014. godine radila je kao asistent na Programu za psihologiju Internacionalnog univerziteta u Sarajevu, a od januara 2014. godine zaposlena je na istom programu kao viši asistent.

Objavila je nekoliko radova u naučnim časopisima i prezentovala radove i istraživanja na domaćim i međunarodnim konferencijama. Njeni radovi su objavljeni od strane *Cambridge Scholars Publishing*, Centra za empirijska istraživanja religije, politike i društva Novi Sad, Internacionalnog Burch Univerziteta, Internacionalnog univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Zenici.

Objavila je dve knjige: *"Public Administration Reform in Bosnia and Herzegovina. Psychological Aspects of Human Resource Management Reform"* (Verlag Dr. Muller, 2011), i *„Manual for Remembrance in Prose and Verses / Priručnik za sjećanje u prozi i stihu“* (DHIRA Verlag, 2012).

2014. godine bila je dobitnica stipendije koju Fondacija profesor Borislav Lorenc dodeljuje studentima psihologije i kognitivnih nauka koji su tokom studiranja pokazali izuzetne sposobnosti i potencijal.

Članica je Društva psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine, Asocijacije za psihološke nauke (*Association for Psychological Science*), kao i Mreže istraživača transnacionalnog pamćenja i identiteta u Evropi (*Research Network on Transnational Memory and Identity in Europe*).

Pohađala je edukativne seminare iz oblasti veština rukovođenja, veština prezentacije, upravljanja promenama, efektivne komunikacije, veština rukovođenja, nenasilne komunikacije, u organizaciji Odseka za međunarodni razvoj Nacionalne škole za upravu Velike Britanije.

Trenutno je koordinator za Bosnu i Hercegovinu međunarodnog projekta pokrenutog od Evropske federacije udruženja studenata psihologije (EFPSA) "Mind the Mind: To Combat the Stigma of Mental Disorders".

Bila je zamenica glavnog i odgovornog urednika "Diogen pro Culture magazine" za umetnost, književnost, nauku, kao i kolumnista.

Piše poeziju i kratke priče koje su do sada prevedene na engleski, slovenački i italijanski jezik. Učestvovala je u brojnim književnim manifestacijama i projektima i dobila nekoliko nagrada u zemlji i regionu.

2. Predmet i cilj rada

Mada laička shvatanja izjednačuju prisećanja sa ponovnim oživljavanjem negde u nervnom sistemu zabeleženog zapisa prošlosti, u socijalnoj psihologiji i u psihologiji uopšte se, počevši još od Bartletovih istraživanja pamćenja 30-tih godina prošlog veka, ističe da je prisećanje aktivan proces rekonstrukcije prošlosti, u kojem značajnu ulogu imaju kako kognitivni faktori tako i socijalni činioci.

Socijalni činioci imaju posebno značajnu ulogu kod sećanja na događaje značajne za grupu kojoj pojedinac pripada, bilo da govorimo o sećanju pojedinca ili o kolektivnom pamćenju. Kolektivno pamćenje se definiše kao naracija i reprezentacija prošlosti koja je usvojena od strane društva i njegovih članova (Kanesteiner, 2002). U tom slučaju, društveno pamćenje služi ne samo da se sačuva uspomena na događaj već i da se uspomena na njega i tumačenje onog što se desilo stavi u funkciju razvijanja grupnog identiteta i stvaranja što pozitivnije slike o grupi. Ako se radi o događaju koji se tiče konflikta sa drugom grupom, pogotovu ako taj konflikt nije do kraja okončan, kolektivno sećanje služi i da legitimiše ponašanje vlastite grupe u konfliktu i da stvori odgovarajuću sliku o drugoj strani, njenim osobinama i namerama. Kolektivno pamćenje oblikuje sećanje pripadnika datog kolektiva, tako što oblikuje sadržaj zapamćenog i način interpretacije tog sadržaja. Važno je napomenuti da će se pod zapamćenim ovde misliti na narativ kojim se neki događaj opisuje i tumači onda kada se u razgovoru od pojedinca traži da se datog događaja priseti. Sećanje, dakle, ovde nije nužno autobiografsko sećanje.

Autori poput Moskovisija (1988) i Bar-Tala (2014) govore o glavnim (master) narativima u konfliktinim i post-konfliktinim društvima, kao o pričama o događaju ili događajima (po pravilu se odnose na tragične događaje ili velike pobede iz prošlosti) koje služe unutar jedne grupe da se očuva i uzdigne identitet vlastite grupe. Oni se transgeneracijski prenose, i uz to imaju veliku ulogu u procesu pomirenja između sukobljenih grupa.

Empirijska istraživanja kulture sećanja i društvenog pamćenja najčešće su usmerena na analizu društvenih produkata kao što su udžbenici, državni praznici i rituali, spomenici i slično. Istraživanja na individualnom nivou, gde se ispituje kako se kolektivno sećanje reflektuje u sećanjima i narativima pojedinaca, i gde se preko pojedinačnih narativa pripadnika dve grupe ispituje da li postoje i, ako postoje, u čemu se sastoje razlike u kolektivnom sećanju dve grupe, vrlo su retka, pre svega zbog praktičnih teškoća na koje istraživač nailazi pri takvom pristupu. U literaturi su takva istraživanja obično vezana za bliskoistočni konflikt a rezultati su onda uopštavani na druge

društveno-istorijske kontekste pa i na naš. Tragična zbivanja na prostorima bivše Jugoslavije tokom 90-tih godina i rat na teritoriji Bosne i Hercegovine (koji i sama kandidatkinja ima u svom neposrednom iskustvu), još konkretnije na široj teritoriji Sarajeva, u ovom kontekstu se pojavljuje kao podloga za „prirodni eksperiment“ u kojem je moguće ispitati povezanost sećanja na ratne događaje sa identitetskom pripadnošću pojedinaca, njihovo transgeneracijsko prenošenje kao i njihov značaj za spremnost za pomirenje.

Početkom 90-tih godina, sa otpočinjanjem rata u Bosni i Hercegovini, stanovnici Sarajeva, dojučerašnji sugrađani, našli su se sa različitih strana fronta: oni koji su živeli u opštinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža, Hadžići, Ilijaš (ta teritorija će u radu, kao već i u naslovu, biti označavana kao Sarajevo) našli su se u delu pod kontrolom Armije Republike BiH, a drugi, oni iz Istočnog Starog Grada, Istočne Ilidže, Istočnog Novog Sarajeva, Pala, Trnova i Sokolca (u naslovu rada i u daljem tekstu ovaj deo će se označavati kao Istočno Sarajevo) našli su se u delu koji je kontrolisala vojska Republike Srpske. Važan detalj za planirano istraživanje je taj da zaraćene strane nisu bile podeljene striktno po etničkoj pripadnosti. U federalnom delu Sarajeva našli su se, istina u značajnoj manjini, i pripadnici srpske etničke grupe. Posle završetka rata, oni su ostali da žive u dva različita entiteta – oni iz užeg gradskog područja Sarajeva u Federaciji BiH a oni iz Istočnog Sarajeva u Republici Srpskoj.

Na taj način, moguće je identifikovati tri grupe značajne za proveru hipoteza: (1) Srbi iz Istočnog Sarajeva, građani Republike Srpske, (2) Bošnjaci iz Sarajeva (federalnog dela), građani Federacije BiH, i (3) Srbi iz Sarajeva (federalnog dela), građani Federacije BiH.

Sukobi zaraćenih strana dovodili su do tragičnih događaja u kojima su žrtve bile nekada na jednoj a nekada na drugoj strani, kao i do tragičnih događaja koji su u potpuno različitom svetlu predstavljeni jednoj i drugoj strani.

Ključno pitanje koje kandidatkinja postavlja je koliko će se narativi pripadnika ove tri grupe međusobno razlikovati kada se budu prisećali događaja iz prošlosti, i to onih koji se direktno tiču i jedne i druge i treće grupe? Koje razlike će biti manje a koje više izražene? Očekuje se da će to u kojoj grupi su građani proveli rat i kasnije nastavili da žive bitno odrediti njihovo viđenje prošlosti i da će se javiti pristrasnost sećanja.

Termin pristrasnost se ovde upotrebljava u onom značenju u kojem se u socijalnoj psihologiji govori, recimo, o atribucionim pristrasnostima. Tako, pristrasnost Ja-Drugi znači da će se prilikom tumačenja vlastitih postupaka češće davati spoljašnje atribucije nego prilikom tumačenja tuđih postupaka, ali se pritom uopšte ne ulazi u to da li je tačnije tumačenje vlastitih ili tumačenje tuđih postupaka. U istom smislu, u radu se pristrasnost određuje kao razlika između sećanja jedne i sećanja druge grupe koja će ići u određenom pravcu (videćemo kojem) a ne kao greška, kao odstupanje od nekog standarda tačnosti.

Važan odgovor o relativnom značaju nacionalnog (građanskog) i etničkog identiteta daće poređenje narativa treće grupe (Srba iz federalnog dela Sarajeva) sa preostale dve grupe, jer pripadnici ove grupe sa jednom grupom dele etnički a sa drugom grupom dele građanski identitet (žive u istom entitetu). Veća sličnost sa narativima Srba iz Istočnog Sarajeva ukazivala bi na relativno veći značaj etničkog identiteta, dok bi veća sličnost sa Bošnjacima iz Sarajeva ukazivala na relativno veći značaj građanskog identiteta.

Od događaja koji će biti predmet sećanja prošlo je preko dvadeset godina. To znači da je i u jednom i u drugom delu Sarajeva stasala generacija mladih koja nema nikakvog neporednog iskustva sa tim događajima, štaviše rodila se posle njih, i o tim događajima je saznala tek naknadno, pre svega na osnovu onoga kako su ti događaji reprezentovni u kolektivnom sećanju njegove grupe. Time se pruža prilika za postavljanje još jednog istraživačkog zadatka, a to je utvrđivanje generacijskih razlika u

sećanju na događaje iz prošlosti. Drugim rečima, kandidatkinja će nastojati da utvrdi u kom smeru idu razlike u narativima koje produkuju mlađi i stariji ispitanici unutar istog entiteta, kao i da li su razlike između mladih koji odrastaju u dva različita entiteta manje, veće, ili jednake razlikama koje postoje između starijih sugrađana jednog i drugog entiteta. Ovaj podatak će biti veoma značajan indikator postojanja transgeneracijskog prenošenja kolektivnog sećanja.

Sem ovih zadataka, koji se odnose na međusobno upoređivanje narativa koji daju pripadnici različitih etničkih grupa, različite entitetske pripadnosti i različitog uzrasta, kandidatkinja je sebi postavila još jedan zadatak, a to je da sećanja dovede u vezu sa spremnošću na pomirenje sa članovima druge grupe.

Jedan od krupnijih izazova sa kojima će se suočiti kandidatkinja u ovom radu biće da iznađe relativno objektivni i pouzdan način kojim bi se utvrđivala pristrasnost narativa. Uzmimo, uopšteno, da se od pripadnika grupe A i pripadnika grupe B traži da se prisete i opišu događaj X u kojem su pripadnici grupe A bili žrtve zločina počinjenih od strane pripadnika grupe B. Očekuje se da će narativi pripadnika grupe A biti pristrasni u smislu da će oni, u većoj meri nego pripadnici grupe B:

- tačnije datirati događaj X i iznositi više faktografskih detalja vezanih za njega;
- opširnije govoriti o ovom događaju;
- njihovo prisećanje biti više ispunjeno emocijama;
- iskazivati više pozitivnih emocija prema žrtvama a negativnih emocija prema počinocima;
- u većoj meri navoditi stranu B kao krivca;
- u manjoj meri pripisivati odgovornost strani A za taj događaje.

Nezavisne varijable u ovom istraživanju biće etničko-entitetska pripadnost i uzrast ispitanika.

Po etničko-entitetskoj pripadnosti ispitanici će biti grupisani u tri skupine: Srbe iz FBiH, Srbe iz RS i Srbe iz FBiH.

Po uzrastu, ispitanici će biti grupisani u grupu mlađeg uzrasta (15-19 godina, koji tokom ratnih zbivanja nisu bili rođeni), i grupu starijeg uzrasta (41-63 godine, dakle oni koji su na početku rata 1992. godine imali između 18 i 40 godina).

Dve zavisne varijable će biti sećanje na događaje iz rata u BiH i spremnost za pomirenje između stanovnika Sarajeva i Istočnog Sarajeva (tj. između stanovnika dva različita entiteta).

Varijabla kratko nazvana sećanje na događaje iz rata u BiH odnosi se na pristrasnost u pamćenju (prepričavanju) tih događaja, i razdvojiće se na niz zasebnih varijabli koje će se odnositi na različite oblike pristrasnosti, a koje će se integrisati i u generalni skor pristrasnosti. Pristrasnost će se utvrđivati na osnovu odgovora kojim ispitanici opisuju četiri događaja a to su: masakr u ulici Vase MIškina, masakr na Markalama, ubistvo Srba u Kazanima na Trebeviću, i NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH.

Spremnost na pomirenje je koncept razvijen u radovima N. Petrovića (2004), koji se odnosi na izjavljenu spremnost jedne strane u konfliktu da se pomiri sa pripadnicima druge strane, a komponente spremnosti na pomirenje su stepen poverenja i neokrivljavanja druge strane, stepen spremnosti na saradnju, stepen opraštanja i stepen rehumanizacije druge strane.

Kontrolne varijable će biti pol (u grupama će biti podjednak broj muškaraca i žena) i mesto boravka tokom rata 1992-1995 (u uzorak će ući samo oni ispitanici koji su i tokom rata boravili na istoj teritoriji gde i sada stanuju).

Uzorak će obuhvatiti minimum 240 ispitanika sa područja Sarajeva i Istočnog Sarajeva: po 80 ispitanika iz svake etničko-entitetske kategorije, a u svakoj kategoriji će biti polovina ispitanika mlađeg i polovina starijeg uzrasta.

3. Opis sadržaja (strukture po poglavljima) disertacije

Rad će se sastojati od tri veće celine: teorijskog dela, hipotetičko-metodološkog dela i dela u kojem će biti prikazani i diskutovani dobijeni rezultati.

U teorijskom delu će najpe biti izložene psihološke koncepcije pamćenja, i to individualnog i kolektivnog pamćenja. Biće prikazana dostupna empirijska istraživanja u kojima se ispituje relativni uticaj kognitivnih činilaca i socijalnih faktora na pamćenje i prisećanje.

Sledeća tema čija obrada je značajna za rad i koja će biti detaljno prikazana jeste razlika u sećanjima „naše” i „njihove” grupe, posebno u situacijama kada se dve grupe nalaze u međusobnom konfliktu ili u post-konfliktnoj fazi. Od značaja za dalji rad biće prikaz glavnih narativa u post-konfliktnim društvima, i to njihov individualni i kolektivni nivo, kao i značaj narativa za proces pomirenja.

U sledećem poglavlju, problem individualnih i kolektivnih sećanja u post-konfliktnim društvima biće kontekstualizovan na prostor bivše Jugoslavije i Bosnu i Hercegovinu i sukob koji je vođen tokom 90-tih godina, pošto će se i empirijski deo rada ticati sećanja vezanih za konflikt u BiH. Biće sažeto prikazan društveno-istorijski kontekst konflikta neophodan za razumevanje istraživanja, kao i dosadašnja istraživanja koja su kao predmet imala ovaj konflikt i njegove psihološke posledice.

U hipotetičko-metodološkom delu rada biće izložen problem i ciljevi istraživanja, teorijska i operacionalna definicija varijabli i hipoteze. prikaz korišćenih instrumenata, opis uzorka, i procedure istraživanja i plan obrade podataka.

U trećem delu rada biće prikazani dobijeni rezultati, nakon čega će uslediti diskusija i zaključci. Na kraju rada biće priložene reference, dodatne tabele i korišćeni instrumenti.

4. Osnovne hipoteze od kojih će se polaziti u istraživanju

Kandidatkinja je postavila sledeće hipoteze:

H1: Očekuje se da će ispitanici iz Sarajeva i Istočnog Sarajeva iskazati više pristrasnosti u sećanjima na događaje u kojima su članovi njihove grupe bili žrtve, bez obzira na uzrast. Razlike će se ispoljiti u:

- detaljnosti opisa (opširnosti),
- tačnosti datiranja događaja (vremenskoj perspektivi),
- intenzitetu i vrsti emocija,
- pripisivanju krivice,
- pripisivanju patnje i stradanja,
- pripisivanju odgovornosti.

H2: Očekuje se da će ispitanici više naglašavati važnost obeležavanja kroz komemoracije i memorijale onih događaja u kojima su članovi vlastite grupe bili žrtve, nego događaja u kojima su članovi druge strane bili žrtve, bez obzira na uzrast.

H3: Očekuje se da će narativi Srba iz Sarajeva biti sličniji narativima Bošnjaka iz Sarajeva nego narativima Srba iz Istočnog Sarajeva prema svim indikatorima osim pri opisivanju događaja koji se odnosi na stradanje Srba na Kazanima, bez obzira na uzrast. Hipoteza se obrazlaže činjenicom da su Srbi iz Sarajeva sa Bošnjacima proveli rat i period nakon rata i prošli kroz iste/slične ratne traume. Ipak, očekuje se da će narativi Srba iz oba dijela Sarajeva biti znatno sličniji po pitanju sjećanja na stradanja Srba na Kazanima na Trebeviću. Takođe, Istočno Sarajevo je formirano od delova nekada prigradskih opština grada Sarajeva, što ukazuje na do sada zanemarivanu razliku između urbane i

pretežno ruralne sredine koja takođe može uticati na rezultate istraživanja (interakcija između stanovnika današnjeg Istočnog Sarajeva i stanovnika Sarajeva i pre rata je bila pod uticajem navedene razlike).

H4: Očekuje se da će veća pristrasnost u sećanjima voditi ka nižoj spremnosti za pomirenje sa pripadnicima druge grupe, bez obzira na uzrast.

Ukratko, autorka očekuje da će (1) grupna pripadnost imati značajan uticaj na prisećanja na ratna zbivanja, (2) da će pritom entitetska pripadnost igrati veću ulogu od etničke pripadnosti, (3) da će transgeneracijsko prenošenje kolektivnih sećanja dovesti do toga da će se na mlađim uzrastima konstatovati iste razlike kao na starijim uzrastima, i (4) da će način predstavljanja događaja iz prošlosti biti povezan sa spremnošću na pomirenje.

5. Metode koje će se u istraživanju primeniti

Istraživanje će biti neeksperimentalnog tipa, podaci će biti prikupljeni putem upitnika. Upitnikom će najpre biti traženi osnovni demografski podaci – o uzrastu, mestu boravka za vreme rata (od 1992. do 1995.), trenutnom mestu boravka, kao i nacionalnoj i entitetskoj pripadnosti. Ispitanik će popunjavati još dva instrumenta:

Upitnik sećanja na ratne događaje (Jeftić, 2015) – Upitnik meri navedene karakteristike sećanja za četiri događaja iz rata u BiH koji su odabrani na osnovu njihovog položaja u istoriji i učestalosti komemoracija posvećenih istom događaju:

- Masakr u ulici Vase Miškina je poznat pod nazivom „masakr u redu za hleb“ i predstavlja prvi artiljerijski napad i prvo stradanje civila u opkoljenom Sarajevu. Dogodio se 27. 5. 1992. Komemoracija navedenog događaja se održava svake godine u Sarajevu.
- Masakr na Markalama predstavlja dva napada iz 1994. i 1995. godine kada su poginuli civili u istorijskom centru Sarajeva. Drugi napad je predstavljao razlog za NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH i vodio je ka kasnijem potpisivanju Dejtonskog sporazuma. Komemoracija navedenog događaja se održava svake godine u Sarajevu.
- Ubistvo Srba u Kazanima na Trebeviću: između 1992. i 1993. godine određeni broj Srba iz Sarajeva je odveden na Trebević, planinu iznad grada, gdje su ubijeni od strane pripadnika Armije BiH. Tačan broj ubijenih se još uvek ne zna. Postavljen je spomenik u znak sećanja na ubijene na području opštine Istočni Stari Grad.
- NATO bombardovanje srpskih položaja u BiH se dogodilo nakon drugog napada na pijacu Markale (1995) i vodio je ka kraju opsade Sarajeva i potpisivanju Dejtonskog sporazuma. Datum bombardovanja obeležava se na području Republike Srpske.

Upitnik se sastoji od ukupno sedam pitanja od čega su tri pitanja višestrukog izbora a četiri pitanja otvorenog tipa. Ispitanik se pita zna li kada se konkretni događaj odigrao, koliko često ga se priseća, koje su mu prve asocijacije na taj događaj, kako bi ga opisao nekome ko za njega nikad nije čuo, kako bi nekome objasnio zašto se taj događaj desio, kao i da li je po njegovom mišljenju potrebno obeležavati taj događaj. Iz odgovora ispitanika nezavisni procenjivači će beležiti postojanje i izraženost indikatora na osnovu kojih se izračunava pristrasnost sećanja.

Skala spremnosti za pomirenje (Petrović, 2004) – Sastoji se od četiri subskale: nepoverenje i okrivljavanje druge strane, spremnost na saradnju, opraštanje i rehumanizacija. Skala je formulisana tako da se može primeniti na različite zaraćene strane u sukobu, pa se u stavkama govori o „nama“ i „njima“. Za potrebe istraživanja bit će precizirano ko za ispitanike predstavlja „mi“ i „oni“ kategorije, pri čemu će obzir biti uzeti etničko-entitetska podela na Bošnjake (Sarajevo), Srbe (Sarajevo) i Srbe (Istočno Sarajevo).

U obradi i analizi podataka biće korišćena deskriptivna statistika, a razlike između grupa biće utvrđivane pomoću t-testa, ANOVA i koeficijentata korelacije.

6. Očekivani rezultati i naučni doprinos

Obavljeno istraživanje može imati veliki teorijski i praktičan značaj. Sa metodološke strane, istraživanjem će se razviti složen instrumentarijum koji će, čak i da se pokaže da mu je potrebno dalje usavršavanje, biti važna polazna osnova za empirisko utvrđivanje pristrasnosti sećanja na važne istorijske događaje. Istraživanje će biti značajan doprinos rasvetljavanju uticaja socijalnih faktora na prisećanje i utvrđivanju načina na koje se pristrasnost u sećanju ispoljava. Istraživanje će takođe ukazati na bar neke faktore koji utiču na spremnost za pomirenje između grupa u post-konfliktnom eriodu, što može imati praktičan značaj za pospešivanje procesa pomirenja u regionu.

7. Zaključak

Na osnovu analize predloženog nacrtu doktorske teze i uvida u biografiju i bibliografiju kandidatkinje, Komisija je zaključila: (a) da je predložena tema doktorske disertacije visoko relevantna za oblast socijalne psihologije, (b) da predloženi rad ima značajne i teorijske i praktične implikacije, i (c) da kandidatkinja ima sve neophodne kapacitete da na uspešan način realizuje predloženi nacrt.

Imajući sve ovo u vidu, Komisija predlaže Nastavno-naučnom Veću da kandidatkinji Almi Jeftić odobri rad na izradi doktorske diseratacije pod nazivom „Socio-kognitivni aspekti sjećanja na rat: iskustvo Sarajeva i Istočnog Sarajeva“.

Beograd, 15.10.2015. godine

Komisija:

dr Dragan Popadić, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

dr Nebojša Petrović, vanredni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

dr Iris Žeželj, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

dr Zoran Pavlović, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beograd

